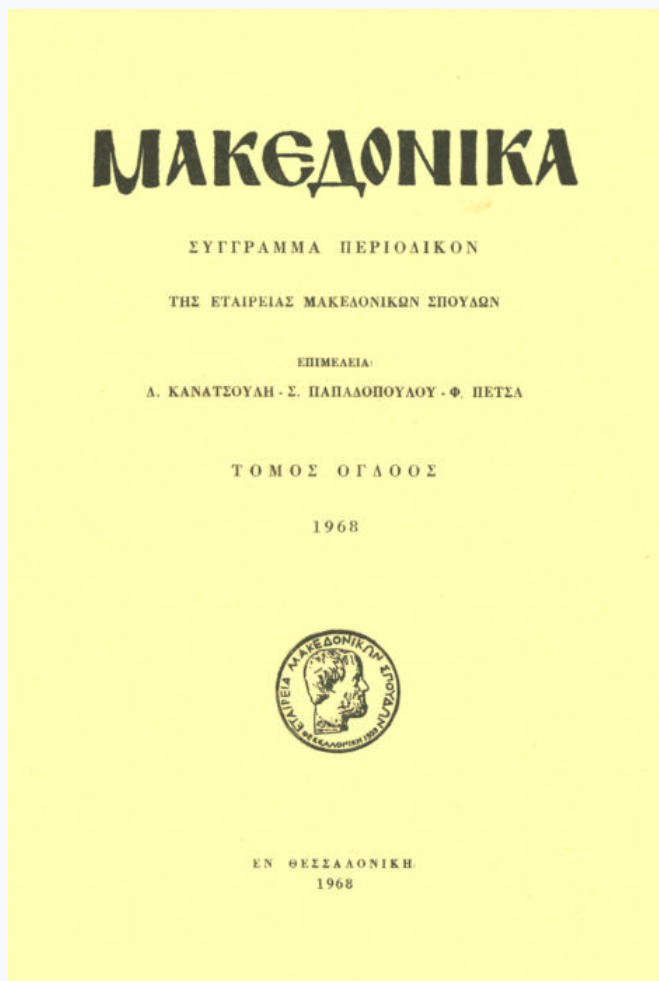

Μακεδονικά

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1968)

Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον
Père Jean-Baptiste Souciet

Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού

doi: [10.12681/makedonika.304](https://doi.org/10.12681/makedonika.304)

Copyright © 2014, Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξανθοπούλου-Κυριακού Ά. (1968). Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον Père Jean-Baptiste Souciet. *Μακεδονικά*, 8(1), 185–210. <https://doi.org/10.12681/makedonika.304>

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΑ 1734
ΑΠΟ ΤΟΝ PÈRE JEAN-BAPTISTE SOUCIET¹

1. "Έλληνες και ξένοι έρευνητές έδω και χρόνια συγκεντρώνουν, έπεξεργάζονται και μās κάνουν γνωστό τὸ πλούσιο ύλικὸ ποὺ μās έχουν αφήσει οἱ διάφοροι περιηγητές, ποὺ κατὰ καιροὺς πέρασαν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη. Στὸ ύλικὸ αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθῇ και ἡ περιγραφή τῆς πόλης ἀπὸ τὸν P. Jean-Baptiste Souciet, Γάλλο μισσιονάριο στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἔμενε ὡς τώρα σχεδὸν ἄγνωστη ἢ καλύτερα ἀχρησιμοποίητη, χαμένη μέσα στὸ πραγματικὰ πλούσιο ύλικὸ ποὺ συγκέντρωσε στὸ τετράτομο ἔργο του ὁ M. Aimé-Martin μὲ τὸν τίτλο: *Lettres édifiantes et curieuses, concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amerique*, τ. 1, Paris 1838, σ. 70-80. Ἡ relation αὐτὴ εἶχε δημοσιευθῇ παλαιότερα στὸν τελευταῖο τόμο, IX (1755), τῆς σειρᾶς *Nouveaux mémoires des missions de la Compagnie de Jésus dans le Levant*, στὶς σ. 256-320². Στὴν συνέχεια ἀκολουθοῦσε ἡ «*Relation de l'établissement et des progrès de la mission de Thessalonique, extraite des mémoires du Père Braconnier, par le Père Souciet*» (σ. 321-415), ὅπως ἀκριβῶς και στὴν ἔργασία τοῦ Aimé-Martin³.

Ὁ P. Jean-Baptiste Souciet γεννήθηκε στὰ 1684 στὴν Bourges⁴, και στὰ 1701 ἔγινε μοναχὸς τοῦ τάγματος τῆς ἐπαρχίας τοῦ Παρισιοῦ⁵, Ἀπὸ τὰ 1726-1738 πῆρε μέρος σὲ ἀποστολὴ στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς.

1. Στὴν μελέτη τοῦ κειμένου αὐτοῦ μὲ παρακίνησε ὁ σεβαστὸς μου καθηγητὴς κ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ και ἀπὸ δῶ γι' αὐτὸ και γιὰ τὴν μεγάλη βοήθεια ποὺ μοῦ πρόσφερε.

2. Τὴν ἔργασία αὐτὴ παρήγγειλε σὲ μικροφίλμ τὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος κὶ ἐστὶ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω ὅτι ἡ νεώτερη ἔκδοση τοῦ Aimé-Martin ἦταν καθ' ὅλα ὁμοία μὲ αὐτὴν. Ὁ H. O m o n t ὅμως στὸ ἔργο του *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII siècles*, μέρος 2, Paris 1902, σ. 725 ὑποσ. 1, σημειώνει ὅτι τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τῆς relation φυλάγεται στὴν βιβλιοθήκη τῶν ἱησοιτῶν (στὸ Παρίσι) και εἶναι κάπως ἑκτενέστερο ἀπὸ τὴν δημοσιευμένη.

3. Aimé-Martin, *Lettres*, σ. 80-94.

4. O m o n t, ἑ.ἀ., σ. 724, ὑποσ. 2.

5. Bl. G. H o f m a n n, *Die Jesuiten und der Athos*. «*Archivum Historicum Societatis Jesu*», τ. 8 (1939) 30.

Πέθανε στην Θεσσαλονίκη στις 23 Ιουλίου 1738¹. Κατά την διάρκεια της απουσίας του από την Γαλλία διατηρούσε πυκνή αλληλογραφία με τον αδελφό του Étienne Souciet, που ενδιαφερόταν για την ύπαρξη αρχαίων επιγραφών, χειρογράφων, νομισμάτων κ.λ.².

Όπως φαίνεται από τις πληροφορίες του Omont, ο Souciet έστειλε το υπόμνημά του για την Θεσσαλονίκη τον καιρό που βρισκόταν στην Σμύρνη, όπου έμεινε από τον Ιούλιο του 1733³ ως το καλοκαίρι του 1737⁴. Συγκεκριμένα ο Souciet σ' ένα γράμμα του της 30 Ιουλίου 1733 που έστειλε στον αδελφό του από την Σμύρνη, όπου μόλις είχε φτάσει, του ανέφερε ότι θα του έστειλε μια relation του σχετικά με την αποστολή του στην Μακεδονία, που την είχε συντάξει πριν από μερικούς μήνες, και όπου μπορούσε να βρή πληροφορίες γι' αυτά που τον ενδιέφεραν⁵. Επίσης στο γράμμα του της 20 Αυγούστου 1734 ανέφερε ότι πρόσφατα, στις 25 Μαρτίου, του είχε στείλει την έκθεση με τις αναμνήσεις του από την αποστολή του στην Θεσσαλονίκη, ή οποία τελείωνε με τον θάνατο του Bracconnier, και ζητούσε κατά την έκτύπωση να μη μνημονεύσουν τ' όνομά του⁶. Στην έκθεσή του αυτή λέγει ο ίδιος ότι έμεινε στην Θεσσαλονίκη 7 δόκκληρα χρόνια⁷, από το 1726 δηλαδή ως τα 1733, όπως συμπεραίνουμε από όσα γενικά αναφέρει ο Omont. Όσα εκθέτει είναι αξιόπιστα, γιατί στηρίζονται σε μια καλή γνώση πραγμάτων και προσώπων, όπως το διαπιστώνουμε σε πολλά σημεία της αφήγησής του. Το ότι η εργασία του πήρε την τελική της μορφή στην Σμύρνη, δεν μειώνει την αξιοπιστία της, εφόσον τις πληροφορίες του τις είχε κιόλας συγκεντρώσει και καταγράψει κατά την εφτάχρονη παραμονή του στην Θεσσαλονίκη⁸. Κύριος σκοπός του Souciet είναι να μάς εξιστορήσει την δράση και τις επιτυχίες του τάγματός του, τις όποιες θα έχη την ευκαι-

1. Omont, ε.ά. σ. 724, ύποσ. 2. Βλ. και σελίδα 40, όπου όμως αναφέρεται ότι πέθανε στις 30 Ιουλίου 1738. Πρβλ. και Hoffman, ε.ά. σ. 30.

2. Omont, ε.ά. σ. 724-725. Ο Omont παραθέτει στην συνέχεια (σ. 725-740) πλήθος επιστολών του Souciet προς τον αδελφό του.

3. Omont, ε.ά. σ. 737.

4. Omont, ε.ά. σ. 739.

5. Omont, ε.ά. σ. 737. Βλ. και ύποσ. 2, όπου σημειώνει ότι πρόκειται για την παραπάνω αναφερόμενη relation και παραπέμπει στον IX τόμο των «Nouveaux mémoires des missions κ.λ.».

6. Omont, ε.ά. σ. 738.

7. Aimé-Martin, Lettres, σ. 70.

8. Πρβλ. και ενδιαφέρουσες κρίσεις για τον Souciet στο Aimé-Martin, ε.ά. σ. 93-94.

ρία ν' ἀναπτύξη στὴν δευτέρῃ του ἐργασία, δηλαδή στὴν *Relation de l'etablissement et des progrès de la mission de Thessalonique* κ.λ.¹

Τὸ κείμενο τοῦ Souciet μ' ἔφερε ἐμπρὸς σ' ἓνα πλῆθος ἀπὸ προβλήματα, ποὺ νομίζω ὅτι εἶναι κοινὰ στὸν ἐρευνητὴ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τέτοιου εἶδους ἐργασία. Τὸ σπουδαιότερο ἀπ' ὅλα, ἀπὸ μεθοδικὴ ἀποψη, ἦταν, ἂν ἔπρεπε νὰ κάνω μετάφραση ὅλου τοῦ κειμένου ἢ ὀρισμένων μόνον σημείων του, ποὺ παρουσίαζαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Τὸ πρῶτο, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας, μοῦ φάνηκε κάπως ἄσκοπο γιὰ δυὸ λόγους· ὁ Souciet γράφει σὲ μιὰ γλώσσα προσιτὴ σὲ πολλοὺς κι ἔτσι θὰ μπορῇ νὰ προστρέξῃ στὴν περιγραφή του ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἐνδιαφερθῇ εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα· καὶ ἀκόμη, γιὰτὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἔτσι θεώρησα σκόπιμο νὰ ἐπιμείνω σ' ἐκεῖνα τὰ σημεία — καὶ δὲν εἶναι λίγα — ποῦ, κατὰ τὴν γνώμη μου, συμβάλλουν στὴν πληρέστερη γνώση τῆς ἱστορίας καὶ τοπογραφίας τῆς Θεσσαλονίκης, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείψω καὶ ἄλλα, λιγότερο ἴσως οὐσιώδη².

Πραγματικὰ πολλὲς εἶναι οἱ εἰδήσεις ποὺ μᾶς δίνει ὁ Souciet γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης, τὰ ἀρχαιολογικὰ της μνημεῖα, τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ καὶ τὴν πολιτιστικὴ της κίνηση. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ λαογραφία διεκδικεῖ τὸ μερίδιό της. Ἔτσι μᾶς μεταφέρει στὴν Θεσσαλονίκη τοῦ καιροῦ του, στὴν γραφικὴ ἐκείνῃ καὶ ζωντανὴ πόλῃ, στὰ στενοσόκακά της μὲ τὸ πολυχρῶμο πλῆθος τῶν διαβατῶν καὶ στὰ λιγοστὰ ἀρχαῖα της ἐρείπια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἔχει ἀπονεκρωθῇ τὸ παρελθόν.

2. Ὁ Souciet ἀρχίζει τὴν ἐκθεσὴ του μὲ μιὰ ἀναδρομὴ στὴν ἀπώτατη ἀρχαιότητα, στὴν ἐποχὴ ποὺ κτίστηκε ἡ Θεσσαλονίκη στὸν μυχὸ τοῦ Θεραϊκοῦ. Τὸν ἀπασχολεῖ κυρίως ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ της — πράγμα ποὺ εἶναι πολὺ φυσικὸ γιὰ ἓνα μισσιονάριο — κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ διάστημα ποὺ τὸ σχῆμα συγκλόνιζε Βυζάντιο καὶ Δύση³. Ἀξιωματικὸν εἶναι ἡ πληροφορία του γιὰ τὴν θέση τῶν ἀρχιεπισκόπων τῆς πόλης, γιὰ τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὅτι πάντοτε ξεχωρίζαν ἀνάμεσα στυὺς ἄλλους μητροπολίτες τῆς Ἑλλάδας καὶ ὅτι «θεωροῦνταν σὰν μικροὶ πατριάρχες»⁴. Ἡ γνώμη αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἦταν πολὺ διαδεδομένη, κυρίως στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ὁ Tafel σημειώνει ὅτι καὶ

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 80-94.

2. Ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς δημοσιεύσεως ὅλων τῶν περιγητικῶν κειμένων ποὺ ἀφοροῦν τὴν Θεσσαλονίκη, ὥστε ἡ ἱστορία τῆς πόλης νὰ φωτισθῇ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, κυρίως ἡ ἐποχὴ τοῦ μεσαίωνα καὶ τῆς τουρκοκρατίας.

3. Aimé-Martin, *Lettres*, σ. 70-71.

4. ἑ.ἀ. σ. 70. Πρβλ. καὶ T. H. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini 1839, σ. 47.

μόνο ή φράση αυτή είναι αρκετή να μάς δείξει την έξουσία και την εκτίμηση που είχε ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης¹, ο οποίος είχε επί πλέον την ιδιότητα του βικαρίου ή λεγάτου της 'Αγίας 'Εδρας². 'Ο πρώτος που τιμήθηκε μ' αυτόν τον τίτλο από τον πάπα Δαμάσιο (366-384) ήταν ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης 'Ασχόλιος³ (379-382)⁴. Μολαταύτα ο Θεοφάνης στην Χρονογραφία του αναφέρει ότι «τὸν Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπον Θεόδωρος ἱστορικὸς πατριάρχην ὀνομάζει ἀλόγως, μὴ εἰδὼς διὰ τί»⁵.

Μετά την ανασκόπηση του παρελθόντος ο Souciet φθάνει στην εποχή του, ὅποτε τὸν πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελοῦσαν 10.000 Τοῦρκοι, 8-9.000 Ἕλληνες μὲ μερικοὺς Βουλγάρους καὶ 18-20.000 Ἑβραῖοι⁶, συνολικά δηλαδή 40.000 ψυχές⁷. Διοικητῆς τῆς πόλης ἦταν πασάς, ὁ ὁποῖος μόνον ἐφόσον ἔφερε τὸν βαθμὸ τοῦ πασᾶ μὲ τρεῖς οὐρὲς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ προΐσταται καὶ τοῦ δικαστηρίου. Γενικά ὅμως τὶς ὑποθέσεις ἀστικοῦ καὶ ποινικοῦ δικαίου ἐκδίκαζε ὁ μολλᾶς, τοῦ ὁποίου οἱ ἀποφάσεις ἦταν ἀμετάκλητες. 'Ο γενιτσάρ ἀγάς, ἐπικεφαλῆς τῶν γενιτσάρων τῆς πόλης, ἦταν συγχρόνως καὶ προστάτης τῶν Ἑβραίων, γιατί οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ προμήθευαν στὴν Πύλη τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὶς στολὲς τῶν γενιτσάρων χονδρὴ τσόχα. Οἱ παραπάνω ἀξιωματοῦχοι εἶχαν θητεία ἑνὸς μόνον ἔτους. Χαρακτηριστικὰ μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι: «ὅταν ἀπὸ τὴν μιὰ πόρτα μπαίνουν οἱ διάδοχοί τους, οἱ ἴδιοι βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἄλλη»⁸.

'Ακολουθεῖ ἡ περιγραφή τῆς πόλης μὲ τὰ τεῖχη καὶ τοὺς προστατευτικούς πύργους ποὺ τὴν περιβάλλουν, ὀπλισμένους ὅλους μὲ κανόνια. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πύργους αὐτοὺς, στὴ ΝΑ γωνία τῶν τευχῶν (πρόκειται φυσικὰ γιὰ

1. Tafel, ἑ.ἀ. σ. 47.

2. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 70. Πρβλ. καὶ Tafel, ἑ.ἀ. σ. 332.

3. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 70. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ 'Ασχολίου βλ. στὴν μελέτη τοῦ Ἀντ. Παπαδοπούλου, 'Ασχόλιος ἢ 'Ασχόλιος ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 44 (1961) 144-155.

4. Μ. Γεδεών, Κατάλογοι. Πανελλήνιον Λεύκωμα ἐθνικῆς ἑκατονταετηρίδος 1821-1921, 'Αθήναι 1922, τ. ΣΤ', σ. 110.

5. Theophanes, Chronographia, ἑκδ. Βόννης, τ. 1 σ. 250, 16, ἑκδ. De Boor, σ. 162, 24.

6. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 76.

7. Βλ. καὶ Svoronos, Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle, Paris 1956, σ. 8 ὑποσ. 1, ὅπου ὁ πρόξενος de Boismond στὰ 1723 ἀνεβάζει τὸν πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης σὲ 50.000. Πενήντα σχεδὸν χρόνια ἀργότερα ὁ πληθυσμὸς τῆς φθάνει τὶς 65-70 χιλ. 'Απὸ αὐτοὺς 8 χιλ. Ἕλληνες, 35 χιλ. Τοῦρκοι καὶ 25-27 χιλ. Ἑβραῖοι (Tafel, ἑ.ἀ. σ. 345). Πρβλ. καὶ M. Lascaris, Salonique à la fin du XVIIIe s., Athènes 1939, σ. 17. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ὑπερβολικὴ αὐξηση τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου.

8. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 76

τὸν Λευκὸ Πύργο) στρογγυλός, πολὺ κοντὰ στὴν θάλασσα, κτίστηκε, ὅπως λέγει ὁ Souciet πρὶν 100 χρόνια ἀπὸ τοὺς Τούρκους (δηλαδὴ κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 17 αἱ). Γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου δούλεψαν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ πασάς καὶ ὁ μητροπολίτης ἐργάσθηκαν γιὰ νὰ δώσουν τὸ καλὸ παράδειγμα¹. Ἡ παράδοση γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ Λευκοῦ Πύργου ἔχει ἀσφαλῶς κάποια δόση ἀλήθειας. Εἶναι πολὺ πιθανὸν δηλαδὴ νὰ δούλεψαν ἐκεῖ κάτοικοι τῆς πόλης, ἀναλαμβάνοντας ἔτσι μιὰ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες στὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀγγαρεῖς.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγηση τοῦ μνημείου, ἂν πιστέψουμε τὸν Ἑβλιά Τσελεμπή, ποὺ μᾶς δίνει λεπτομερειακὴ περιγραφή τοῦ «λέοντος τῶν φρουριῶν»², ὅπως ὀνομάζει τὸν Λ. Πύργο, καὶ σημειώνει τὴν ὑπαρξὴ ἐπιγραφῶν, ποὺ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ πύργος κτίστηκε³ στὰ 942 (1535) ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν (1520-1560) καὶ ἐπισκευάστηκε στὰ 1026 (1617)⁴, δικαιολογοῦμε ἴσως τὴν παράδοση ποὺ μᾶς σώζει ὁ Souciet καὶ ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἐπισκευὴ τοῦ ἑνα αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Γάλλου μισσιονάριου.

Ἡ θέση τοῦ νέου πύργου ἀποδείχτηκε στρατηγικὴ, γιὰτὶ ὅταν ὕστερ⁵ ἀπὸ λίγα χρόνια ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης μιὰ μοῖρα βενετικὸ στόλου καὶ ἀπειλῆσε τὴν πόλιν μὲ βομβαρδισμό, ἂν δὲν ἔπαιρνε ἀπὸ τὸν πασά της 40 χιλ. τσεκίνια, τὰ κανόνια τοῦ πύργου ἔδρασαν ἀποτελεσματικά, κτύπησαν μερικὰ πλοῖα τοῦ στόλου καὶ τὸν ἀνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσῃ⁶. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πολὺ συνηθισμένες, ἰδίως σὲ ταραγμένες ἐποχές, πειρατικὲς ἐπιδρομές, ποὺ ἀποτελοῦσαν πραγματικὴ πληγὴ γιὰ τὶς παράλιες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας καὶ εἶχαν ἄμεσο ἀντίκτυπο στὴν κίνηση τοῦ ἐμπορίου της⁶. Τὸ περιστατικὸ ποὺ ἀναφέρεται ἐδῶ θὰ πρέπη νὰ ἔγινε μέσα στὸν 17 αἱ., πιθανὸν κατὰ τὸ β' μισό του, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ ἄρχισε ὁ βενετοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1645-1669.

1. Aimé-Martin, Lettres, ἑ.ἀ. 1 σ. 72.

2. Ν. Μοσχοπούλου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιά Τσελεμπή. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 16 (1940) 333-335.

3. Μετάφραση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. καὶ Χρ. Γουγοῦση, Περὶ Λευκοῦ Πύργου. «Μακεδον. Ἡμερολ. ὁ Γόρδιος Δεσμός» 1915, σ. 27, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Σουλτάν Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς ἐγένετο κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπισκευῇ ἧτις ἐπέρρωσε τὸ κράτος τοῦ Λέοντος μὲ τῶν δίκην θηρίων τοποθετημένων γύρωθεν πυροβόλων...»

4. Μοσχοπούλου, ἑ.ἀ. σ. 334-335.

5. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 72.

6. Βλ. πρῶχειρα Ι. Βασδραβέλλη, Ἡ πειρατεία εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας. «Μακεδονικά» 5 (1961-63) 319-362.

Κοντά στην πύλη του γαλοῦ καὶ συγκεκριμένα στο σημεῖο, ὅπου ξεφόρτωναν, ἀναφέρεται ἕνας μεγάλος παλαιὸς πύργος. Ὁ Souciet δὲν τὸν ὀνομάζει, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν πύργο Τῶπ-χανέ. Σὲ μισὸ μίλι ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὸν στὴ γωνία ποῦ σχηματίζουν τὰ τεῖ-χη, καθὼς στρέφονταν ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ βόρεια, σημειώνει τὴν παρου-σία ἐνὸς ἄλλου πύργου (ἐννοεῖ τὸν Ναμασιέ-Κουλέ), ποῦ δὲν φαινόταν νὰ εἶναι πάνω ἀπὸ 200 ἔτων¹. Φυσικὰ δὲν παραλείπει νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ κτι-σμένο στοῦ ψηλότερο σημεῖο τῆς πόλης Ἑπταπύργιο, ποῦ ὅμως τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔπεφτε σὲ ἐρείπια. Ὅλοι οἱ πύργοι ἦταν ὀχυρωμένοι μὲ μεγάλα μπρού-τζινα κανόνια ποῦ ἔβλεπαν πρὸς τὴν θάλασσα — πολὺ φυσικὸ, ἀφοῦ ἐκεῖ ἐνέδρευε πάντοτε ὁ κίνδυνος, μιά καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος δὲν φημιζόταν γιὰ τὶς ἱκανότητές του — καὶ ποῦ τὰ χειρίζονταν κανονιέρηδες μὲ ἐπικε-φαλῆς ξεχωριστὸ ἀγά. Κοντὰ στοῦ Ἑπταπύργιο ὑπῆρχε ἕνας μεγάλος στρογ-γυλὸς πύργος (πρόκειται γιὰ τὸν πύργο τοῦ Τριγωνίου), ποῦ χρησιμοποι-οῦνταν ὡς ἀποθήκη πυρομαχικῶν². Παρ' ὅλη τῆς ὁμως τὴν ὀχύρωση³, ἡ Θεσσαλονίκη, ὅπως διαπιστώνει ὁ Souciet, δὲν ἔπαινε νὰ εἶναι μιά πόλη εὐπρόσβλητη ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς ἐξ αἰτίας τῶν ὑψωμάτων ποῦ τὴν περι-έβαλλαν. Ἡ φρουρά τῆς, ποῦ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 700-800 ἀπειροπόλεμους γενίτσαρους, εἶχε σὰν μόνη ἀπασχόληση τὴν καταπίεση τῶν φτωχῶν ὑπη-κόων τοῦ σουλτάνου, ἀλλὰ καὶ τῶν Γάλλων κάποτε⁴.

Στὴν ἄνω πόλη κατακοῦσαν ἀποκλειστικὰ Τούρκοι. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ἀνοικτὰς ὀρίζοντας καὶ καθαρὸς ἀέρας. Οἱ Ἕλληνες ἦταν συγκεντρωμένοι σὲ συνοικίες κτισμένες στοὺς πρόποδες τῶν λόφων, ποῦ ἔκλειναν γύρω τὴν πόλη, ἐνῶ οἱ Ἑβραῖοι ἔμεναν στὴν κάτω πόλη, κοντὰ στὶς ἀγορὲς καὶ κατὰ μῆκος τῶν παραθαλάσσιων τειχῶν. Ἐντύπωση φαίνεται νὰ τοῦ προξενῇ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλους περιηγητὲς, ἡ ἀθλιότητα τῶν πιὸ φτωχῶν ἀπὸ τοὺς

1. Aimé-Martin, *Lettres*, τ. 1 σ. 72. Γιὰ τὸν πύργο αὐτὸ βλ. καὶ F. de Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce*, Paris 1800, τ. 1 σ. 31, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ ἕνα τεκκὲ δερβίσηδων. Ἀς σημειωθῇ ἄκόμη ὅτι ὁ Ἑβλιά μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπὶ Σουλεϊμάν ἐπισκευάστηκαν τὰ τεῖχη τῆς πλευρᾶς τοῦ Βαρδαρίου, μᾶς σώζει μάλιστα καὶ ἐπιγραφή μὲ τὴν χρονολογία 952 (1545) ποῦ βρισκόταν στοῦ ἐπάνω μέρος τῶν σιδερένιων πυλῶν τοῦ τείχους (Μ ο σ χ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιά Τσελεμπή. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 16 (1940) 332-333). Ἡ χρονολογία αὐτὴ ταιριάζει πολὺ καλὰ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Souciet ὅτι ὁ πύργος ἦταν 200 περίπου ἔτων.

2. Aimé-Martin, *Lettres*, ἑ.ἀ. σ. 72.

3. Βλ. πληροφορίες γιὰ τὰ φρούρια τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τους στὰ 1733 στοῦ I. Β α σ δ ρ α β ἑ λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσα-λονίκης 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 200-202.

4. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 72.

Ἑβραίους, πού ἔμεναν σέ σπίτια ἀνοικτά ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς κι ἦταν ἔτσι ἐκτεθειμένοι στὸ κρύο, τὸν ἀέρα, τὴν βροχή, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη ἔλλειψη καθαριότητας, πού γινόταν τρομερὰ ἐπικίνδυνη γι' ἀνθρώπους πού ζοῦσαν μέσα σὲ τόση στενότητα χώρου. Στους λόγους αὐτοὺς καὶ στὴν κακή τους διατροφή ἀποδίδει ὁ Souciet τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν πολυάριθμα θύματα — περισσότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους — κατὰ τὶς ἐπιδημίες τῆς πανώλης¹. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, πράγμα πού δικαιολογεῖ κάπως καὶ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν θυμάτων τους. Βέβαια παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ διαφορὰ ἦταν σημαντική. Ἐτσι τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς πού ὁ Souciet βρισκόταν στὴν Θεσσαλονίκη, στὰ 1730, ἡ πανώλη θέρισε κυριολεκτικὰ 1337 χριστιανούς, 2239 Τούρκους καὶ 3935 Ἑβραίους².

Στὴν κάτω πόλη οἱ δρόμοι ἦταν κακοστρωμένοι καὶ ἀκάθαρτοι, ἐνῶ στὸ κέντρο τῆς, ὅπου βρίσκονταν οἱ ἀγορές³, ἦταν στεγασμένοι μὲ σανίδες, ἔτσι πού γίνονταν σκοτεινοί, ἀλλὰ κρατοῦσαν δροσιὰ τὸ καλοκαίρι. Στὴν ἴδια περιοχὴ ὑπῆρχε καὶ τὸ σωζόμενο ὡς σήμερα μπεζεστένι τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ ἓνα γεροφτιαγμένο οἰκοδόμημα μὲ μαγαζιά στὸ ἐσωτερικὸ του, πού τὸ στεγάσαν ἑξῆ μικροὶ θόλοι, σὲ δύο σειρές, πού ὑποβασιάζονταν ἀπὸ ἀνάλογες παραστάδες. Τὰ μαγαζιά αὐτά, πού εἶχαν ἐνοίκιο 7-8 ἄσπρα τὸν χρόνο, τὰ νοίκιαζαν ἔμποροι ὑφασμάτων⁴. Καὶ στὸν ἐβραϊκὸ συνοικισμό τῆς παραλίας ὑπῆρχαν πολλὰ ἄλλα μαγαζιά, μερικά καινούργιοκτισμένα καὶ καθαρά⁵.

Ὁ ἰησουΐτης μισσιονάριος, πού περίμενε ἴσως νὰ βρῇ στὴν Ἑλλάδα κατάλοιπα λαμπρὰ τὸ ἀρχαίου μεγαλείου τῆς, διαπιστώνει ὅτι στὴν Θεσσαλονίκη σώζονται ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα τῆς κτίσματα. Ἐν' ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ Καμάρα, μισοκρυμμένη ἀνάμεσα στὰ μικρομάγαζα καὶ τὰ σπίτια,

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 73.

2. Βλ. Ν. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe s.*, Paris 1956, σ. 136, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὰ θύματα τῆς πανώλης στοῦ Κ. Μέρτζιου, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947*, σ. 388, 389, 390, 391, 426-428. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Συμπλήρωμα εἰς τὰ «Μνημεῖα τῆς Μακεδονικῆς Ἱστορίας»*. «Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου 1874-1960», σ. 65.

3. Τὸ σημερινὸ καπὰνι καὶ ἡ ἀγορὰ Μοδιάνο.

4. Aimé-Martin, *Lettres*, τ. 1 σ. 73. Στὴν περιγραφὴ λοιπὸν, πού στὸ β' μισὸ τοῦ 17 αἰ. μᾶς δίνει γιὰ τὸ μπεζεστένι τῆς πόλης ὁ Ἑβραῖος (βλ. Μοσχόπουλος, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβραῖο Τσελεμπή. «Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 16 (1940) 350-351) ἔρχεται νὰ προστεθῇ καὶ αὐτὴ τοῦ Γάλλου μισσιονάριου, πού τὴν διακρίνει ἀκρίβεια περιγραφικὴ καὶ θετικότης.

5. Aimé-Martin, *Lettres*, ἑ.ἀ. σ. 73.

πού στηρίζονταν στο κάτω μέρος των πεσσών της¹. Το δεύτερο μνημείο, πού βρισκόταν στην είσοδο ενός έβραϊκού σπιτιού, στο κέντρο σχεδόν της πόλης, και για το οποίο μάς μιλεί ο Souciet είναι οι «Incantadas» (Οί Μαγεμένες), πού έδω κι έναν αιώνα (από τα 1865) βρίσκονται στο Μουσείο του Λούβρου². Πρόκειται για 4 ομάδες μορφών, πού βρίσκονταν σε μία διπλή κιονοστοιχία ρωμαϊκής στοάς. Ο Souciet προσπαθεί να μάς περιγράψει όσες τυχόν δέν έχουν αλλοιωθῇ από το πέρασμα του χρόνου και τις καιρικές μεταβολές. Έτσι μάς λέει ότι στην μία πλευρά την μία μόνο από τις 4 μορφές μπόρεσε να διακρίνη· ή μορφή αυτή ήταν φτερωτή. Στην άλλη πλευρά μία μορφή κρατά στο στήθος της ένα κύκνο και οι υπόλοιπες μουσικά όργανα³. Ο Souciet μάς μιλεί επίσης για τὸν ἀρχαῖο ἱππόδρομο τῆς Θεσσαλονίκης, πού στην εποχή του δέν ήταν παρὰ μία πλατεία στη ΝΑ πλευρά τῆς πόλης, πού την περιέβαλλαν κακοκτισμένα σπίτια, περιορίζοντας έτσι την αρχικά μεγαλύτερη έκτασή της⁴.

Κατηγορεῖ τοὺς Τούρκους, πού καταστρέφουν κομμάτια ἀπὸ ἀρχαῖα ἐρείπια ἐνσωματώνοντάς τα σὲ δικά τους οἰκοδομήματα και τάφους, ἀλλὰ δέν παραλείπει νὰ τοὺς ἐπαινέση γιὰ τὴν φροντίδα πού δείχνουν γιὰ τὴν ὕδρευση πόλεων και κωμοπόλεων. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἄνοιγαν κανάλια και ἔκτιζαν ἄφθονες βρύσες και κιόσκια γιὰ νὰ βρῇ ἀνάπαυση ἡ ψυχὴ τους. Τὰ κιόσκια φαίνεται ὅτι ἦταν κάτι ἀσυνήθιστο γιὰ τὸ μάτι τοῦ Souciet, γιὰτὶ θεωρεῖ καλὸ νὰ μάς τὰ περιγράψει μὲ σχετικές λεπτομέρειες⁵.

3. Ἀπὸ τὰ 30 περίπου τουρκικὰ τζαμιά τῆς Θεσσαλονίκης 4-5 μόνον εἶχαν κτίσει οἱ Τούρκοι. Τὰ ὑπόλοιπα ἦταν παλαιότερα χριστιανικὲς ἐκκλησίες. Ἀνάμεσά τους ξεχώριζαν 4: Ἀγία Σοφία, Ἅγιος Δημήτριος, Παναγία και Ἅγιοι Ἀπόστολοι. Τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἐπαινεῖ τὴν καλὴ ἀρχιτεκτονικὴ⁶.

Στὴν περιγραφή τῆς Ἀγίας Σοφίας μεταξὺ ἄλλων μνημονεύει τὴν

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 73.

2. Lascaris, Salonique, σ. 14. Βλ. περιγραφή τους στοῦ Beaujour, Tableau, τ. 1 σ. 38-41. Βλ. και πληροφορίες γιὰ τὸ μνημεῖο στοῦ O. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 129-130.

3. Aimé-Martin, Lettres, σ. 73. Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ μνημεῖο στοῦ F. de Beaujour, Voyage militaire dans l'empire othoman, τ. 1, Paris 1829, σ. 201. Βλ. επίσης W. M. Leake, Travels in Northern Greece, London 1835, τ. 3 σ. 245.

4. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 74.

5. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 74.

6. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 74-75.

ὑπαρξῆ ἐνὸς θρόνου ἀπὸ πορφυρίτη, ποὺ δὲν ἦταν ὁμως καλοδουλεμένος¹. Γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας, ποὺ ὅπως θὰ φανῇ παρακάτω ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς εἶναι ἡ 'Αχειροποίητος, ἀναφέρει ὅτι μετατράπηκε σὲ τζαμί πρὶν ἀπὸ 80 χρόνια περίπου, δηλαδὴ γύρω στὰ μέσα τοῦ 17 αἰ. 'Η πληροφορία αὐτὴ ἐνισχύει βέβαια τὴν ἄποψη τοῦ Χατζηϊωάννου ὅτι ἡ 'Αχειροποίητος ἄργησε νὰ μετατραπῇ σὲ τζαμί ἐφ' ὅσον δὲν τὴν μνημονεύει ὁ Χατζῆ Κάλφα στὸ ἔργο του *Rumeli und Bosna*², ἀλλὰ σήμερα γνωρίζουμε καλὰ ὅτι ἡ 'Αχειροποίητος μετατράπηκε σὲ τζαμί ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλης³. 'Ασφαλῶς λοιπὸν ἡ ἀνακρίβεια αὐτὴ τοῦ Souciet ὀφείλεται σὲ λανθασμένες πληροφορίες ποὺ πῆρε.

'Αλλ' ὥς ἔλθωμε τώρα στὴν περιγραφὴ τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀξιοπρόσεκτη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν τολμηρὴ γραμμὴ τοῦ τ ρ ο ὕ λ λ ο υ⁴ καὶ ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι τὸ κυριότερο τζαμί τῆς πόλης: σὲ κάθε πλευρὰ (τοῦ κυρίου ἀσφαλῶς ναοῦ) ὑπάρχουν 12 μεγάλες κολόνες ἀπὸ πολύχρωμο μάρμαρο. Τὰ κιονόκρανά τους εἶναι διακοσμημένα μετὰ σταυροὺς ποὺ καθόλου δὲν πείραζαν οἱ Τούρκοι⁵. Πραγματικὰ στὸ κεντρικὸ κλίτος τῆς 'Αχειροποιήτου ὑπάρχουν 24 κολόνες ἀπὸ πρασινωπὸ μάρμαρο μετὰ ἀνάγλυφο κόσμημα σταυροῦ. Καὶ τὸ ὅτι ἀναφέρεται σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα τζαμιά τῆς πόλης ἢ καλύτερα σὰν τὸ πιὸ σπουδαῖο δὲν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ «ναὸς τῆς Παναγίας» τοῦ Souciet εἶναι ἡ 'Αχειροποίητος.

'Ακριβὴς εἶναι ἐπίσης ἡ περιγραφὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸ κεντρικὸ κλίτος, νάρθηκα καὶ ἄλλα τέσσερα κλίτη, δύο σὲ κάθε πλευρὰ. Τὰ κλίτη αὐτὰ τὰ χώριζαν 4 σειρὲς ἀπὸ ἀνόμοιες κολόνες ποὺ ἐναρμονίζονταν ὁμως μετὰξὺ τους. 'Υπῆρχαν ἀκόμη καὶ ἑξῆς ὥραιες ψηλὲς κολόνες ἀπὸ χρωματιστὸ μάρμαρο, ποὺ ὑποστήριζαν τὸ Ἱερὸ Βῆμα. Κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἡ ἐκκλησία αὐτὴ

1. A i m é - M a r t i n, Lettres, ἑ.ἀ. σ. 75. 'Ο Τούρκος περιηγητὴς 'Εβλιά Τσελεμπὴ μᾶς μιλεῖ γιὰ πράσινο ἄμβωνα (κιουρσί) ποὺ βρισκόταν στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ τζαμιοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸν ὁποῖο περιγράφει μετὰ τὸ συνηθισμένον ὑπερβολικὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ (Μ ο σ χ ο π ο ὕ λ ο υ, 'Η 'Ελλάς κατὰ τὸν 'Εβλιά Τσελεμπή. «'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 16 (1940) 339).

2. Μ ι χ. Χ α τ ζ η ῖ ω ἂ ν ν ο υ, 'Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, σ. 80 (παρ. 'Α λ. Λ έ τ σ α ς, 'Ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 275).

3. Α ρ. V a k a l o p o u l o s, Zur Geschichte der Acheiropoietos und H. Paraskevikirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken in Jahre 1430. «Byzantinische Zeitschrift» 37 (1937) 372-375.

4. A i m é - M a r t i n, ἑ.ἀ. σ. 75. Καὶ ὁ 'Εβλιά ἀναφέρει ὅτι τὸ 'Ἑσκι τζαμί ἔχει θόλο τετραγωνικὸ μολυβδοσκέπαστο (Μ ο σ χ ο π ο ὕ λ ο υ, ἑ.ἀ. σ. 340).

5. A i m é - M a r t i n, Lettres, ἑ.ἀ. σ. 75.

βρισκόταν σέ πολύ καλή κατάσταση, αλλά λίγα χρόνια πριν από την έπισκεψη του Souciet τὸ οἰκοδόμημα εἶχε ραγισμένη ὁροφή καὶ κινδύνευε νὰ καταρρεύσει. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιδιορθώσουν, πούλησαν τὸ μολύβι τῆς στέγης καὶ τὸ ἀντικατέστησαν μὲ κεραμίδια ¹. Στὸ ὑπόγειο τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρχε ἓνα πηγάδι, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ Ἑλληνες ἔλεγαν ὅτι ἦταν θαυματουργό ². Ὅπως βλέπουμε εἶναι πολὺ ζωντανὴ ἀκόμη, ἂν καὶ παραλλαγμένη, ἡ παράδοση γιὰ τὸ μύρο ποὺ ἀνάβλυζε ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ἀγίου Δημητρίου.

Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ ὅτι ὁ Souciet δὲν μνημονεύει καθόλου τὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, πὺς ὁ Ἑβλιά τὸν χαρακτηρίζει «περίλαμπρο τζαμί» ³ καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο μᾶς μιλοῦν ὅλοι σχεδὸν οἱ περιηγητὲς ποὺ πέρασαν κατὰ διάφορες ἐποχὲς ἀπὸ τὴν πόλη ⁴. Ποῦ ὀφείλεται ἡ παράλειψη αὐτῆς; Ἡ ἀπορία μας λύνεται ἂν προσέξουμε τὸν Souciet σὲ ὅ,τι μᾶς διηγεῖται χωριστὰ γιὰ ἓνα ἄλλο τζαμί, χωρὶς ὅμως νὰ μᾶς δίνει τὸ ὄνομά του. Στὴν αὐτὴ λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ τζαμιοῦ, ποὺ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στ' ἀνατολικά τεῖχη καὶ ποὺ ἄλλοτε ἦταν ἐκκλησία, εἶδε ἓνα μεγάλο μαρμάρينو θρόνο, ἀρκετὰ καλοδοουλεμένο, ἀπ' ὅπου οἱ ἐντόπιοι ὑποστήριζαν ὅτι κήρυξε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Σ' ἓνα κοίλωμα τοῦ τζαμιοῦ διατηροῦνταν μεγάλη ποσότης παξιμαδιῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Μουράτ Β' κατέλαβε τὴν πόλη.

Ἡ εἶδση αὐτῆ, καθὼς καὶ ἄλλες ποὺ θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, μᾶς δείχνουν πόσο ζωντανὲς ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι οἱ ἀναμνήσεις καὶ οἱ παραδόσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ ἀπόσταση μισῆς λεύγας ἀπὸ τὸ τζαμί ὑπῆρχε ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο ὕψωμα, ποὺ φαινόταν ὅτι κατὰ ἓνα μέρος ἦταν τεχνητό. Στὸ ὕψωμα αὐτό, ποὺ σύμφωνα μὲ συνήθειά τους κατασκεύασε τὸ στράτευμα, εἶχε στηθὴ ἡ σκηνὴ τοῦ σουλτάνου. Καὶ

1. Aimé-Martin, ἔ.ἀ. σ. 75. Βλ. σουλτανικὴ ἀπόφαση 8 Ἀπριλίου 1708 γιὰ ἐπισκευὴ τῆς στέγης καὶ ὀρισμένων τοίχων τοῦ Κασιμὲ τζαμί στοῦ I. Βα σ δ ρ α β ἔ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α', Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 81-82. Βλ. καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς πληροφορίας τοῦ Souciet, στὴν σ. 184-185, ὅπου σὲ φερμάνι τοῦ 1728 ἀναφέρεται ἡ ἀπόφαση νὰ πωληθῇ ἡ μολύβδινη στέγη τοῦ ναοῦ καὶ ν' ἀντικατασταθῇ μὲ κεραμίδια.

2. Γιὰ τὴν κρύπτη καὶ τὴν παράδοση γιὰ τὸ μύρο βλ. Κ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 201, βλ. ἐπίσης Khitrono, Itinéraires russes en Orient, Gênevè 1889, σ. 263, ὅπου μαρτυρία τοῦ μοναχοῦ Ἡσαῖα (1489). Καὶ ὁ Ἑβλιά, ποὺ εἶχε ἐπισκεφθῇ τὴν Θεσσαλονικὴ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17 αἰ. (1668), σημειώνει τὴν ὑπαρξὴ «φορέατος ὕδατος ζωῆς» τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ πόσις προκαλεῖ ἐμετό (Μοσχόπουλου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιά Τσελεμπί. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 16 (1940) 343).

3. Μοσχόπουλου, ἔ.δ. σ. 340.

4. Βλ. π.χ. Μέρτζιου, Μνημεῖα σ. 133-134. Beaujour, Tableau du commerce, τ. 1, σ. 36-37. M. E. M. Cousinèry, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, τ. 1 σ. 34-35, Leake, Travels in Northern Greece, London 1835, τ. 3 σ. 240 κ.δ.

μετά τὸ ξεστήσιμο τῆς σκηνῆς μάζεψαν στὸ ἴδιο σημεῖο χώματα, δημιουργώντας ἔτσι ἓνα εἶδος νέου ὑψώματος, γιατί ἐπικρατοῦσε ἡ ἀντίληψη ὅτι δὲν ἔπρεπε κανεὶς νὰ ξαναπατήσῃ στὸ χῶρο ἐκεῖνο, ποὺ φιλοξένησε τὸν σουλτάνο ¹.

Τὰ στοιχεῖα λοιπὸν ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας γιὰ τὴν ταύτιση αὐτοῦ τοῦ τζαμιοῦ εἶναι τρία : 1) ὅτι βρισκόταν πολὺ κοντὰ στ' ἀνατολικά τεῖχη· 2) ὅτι σωζόταν σ' αὐτὸ ἓνας βυζαντινὸς θρόνος, καὶ 3) ὅτι ὑπῆρχε παράδοση γιὰ σωζόμενα παξιμάδια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πολιορκίας. Μιά ματιὰ στὸ σχεδιάγραμμα τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης ² μᾶς δείχνει πόσο κοντὰ στὰ ἀνατολικά τεῖχη ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναφερόμενος θρόνος δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ὁ γνωστὸς ἄμβων τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ποὺ στὰ τέλη τοῦ 19 μὲ ἀρχὲς 20 αἰ. μεταφέρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ³ καὶ ποὺ φυσικὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη βρισκόταν ἀκόμη στὸ τζαμί ⁴. Ἄν προστεθῇ καὶ τὸ τρίτο στοιχεῖο, δὲν ἀφίνει καμιά ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ τζαμιοῦ. Ἐνας σύγχρονος τοῦ Souciet Ρῶσος μοναχός, ὁ Basile Barskij, ποὺ ἐπισκέφθηκε ἐπίσης τὴν Θεσσαλονίκη, ἄκουσε καὶ ὁ ἴδιος τὴν παράδοση γιὰ «τὰ ξεραμένα ψωμιά ποὺ εἶχε» σ' ἓνα μεγάλο τζαμί κτισμένο σὲ σχῆμα κυκλικὸ σὰν μία κολόνα καὶ ποὺ παλαιότερα ἦταν ἐκκλησία ⁵. Τὸ μόνο κυκλικὸ τζαμί τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ κάποτε ἦταν ἐκκλησία εἶναι ὁ Ἅγιος Γεώργιος (Ροτόντα).

Σχετικὰ μὲ τὰ παξιμάδια, ποὺ ἀναφέρουν οἱ δύο περιηγητές, δὲν πιστεύω ὅτι ἦταν λείψανα ἀπὸ τὴν πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης, γιατί ἦδη ἡ χρονικὴ ἀπόσταση εἶναι πολὺ μεγάλη, κοντὰ 300 χρόνια. Καὶ οὔτε θὰ εἶχε

1. Aimé-Martin, Lettres, σ. 75.

2. Tafrali, Topographie de Thessalonique, ὅπου στὸ τέλος σχεδιάγραμμα τῆς Θεσσαλονίκης.

3. Π. Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ λατρείας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου. «Byzantinische Zeitschrift» 17 (1908) 372.

4. Γιὰ τὸν ἄμβωνα μᾶς μιλεῖ καὶ ὁ Ἑβραῖός Τσελεμπί, ποὺ στὰ 1668 ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλονίκη: «ὑπάρχει δὲ καὶ ἄμβων ἐκ μονολίθου μαρμάρου μὲ ἐξ πόδας, ὅπως ἐπ' αὐτοῦ ἐπαγγέλλεται ἡ ἐσπερινὴ προσευχή, ὅστις μένει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κήπον καὶ ὁ ἄμβων οὗτος εἶναι ἀξιοθέατος καὶ μοναδικὸς εἰς τὸ εἶδος του» (Μοσχολόου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβραῖόν Τσελεμπί, ἔ.ἀ. 16 (1940) 342). Ὡστε καὶ στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται στὴν ἴδια θέση, δηλαδὴ στὴν αὐλὴ τοῦ τζαμιοῦ. Βλ. παρόμοια παράδοση στοῦ Cousinéry, Voyage, τ. 1 σ. 34, ὅπου ὁμως ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κήρυξε ἀνεβασμένος σ' ἓνα λίθινο τετράγωνο ὄγκο, ποὺ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γάλλου προξένου (19 αἰ.) βρισκόταν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ.

5. D. Hemmerdinger-Iliadou, Relation de Basile Barskij. «Balkan Studies» 2 (1961) 297.

κανένα λόγο ή διατήρησή τους. Ἡ πληροφορία ὁμως αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ κάποια ἄλλη τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπή μπορεῖ νὰ μᾶς μεταφέρει σὲ κάποις νεώτερα χρόνια, ὅταν ἡ Ροτόντα, ποὺ ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (1590) ἦταν στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν, καταλήφθηκε βίαια ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ μετατράπηκε σὲ τζαμί· «Μίαν ἡμέραν τοῦ 988 (1580) ἐνῶ ἦτο ἐκκλησία ὁ ἅγιος ἀναφωνῶν μεθ' ὄλων τῶν σοφίδων (καλογέρων) τὸ Ἀλλάχ, Ἀλλάχ! *ἐκαμεν ἔφοδον, ἐκυρίευσεν τὴν μονὴν ταύτην ἐκ τῶν χειρῶν τῶν παπάδων* καὶ τὴν μετέτρεψεν εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος»¹. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὴν ἐκκλησία ἐγίνε σὲ ὥρα λειτουργίας, ὁπότε πιθανότατα, εὐλαβικὰ χέρια χριστιανῶν, μέσα στὴν ταραχὴ ποὺ ἐπακολούθησε, βρῆκαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ κρύβουν τὶς «λειτουργίες, οἱ ὁποῖες θὰ μοιράζονταν μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν βεβήλωση ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀπίστων. Ἴσως πάλι ἡ ἀπόκρυψή τους νὰ μὴν ἔγινε συνειδητά, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ξεχάστηκαν σὲ καμιά γωνιά τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ὀρμητικὴ εἰσοδὸ τῶν Τούρκων καλογέρων. Ἐτσι μὲ τὸν καιρὸ ξεχάστηκε πιθανὸν ἡ πραγματικὴ προέλευση τῶν κομματιῶν αὐτῶν καὶ πλάστηκε ἡ παράδοση γιὰ παξιμάδια ποὺ σώζονταν ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἄλωσης τῆς πόλης, γεγονότος πιὸ σημαντικοῦ καὶ συνταρακτικοῦ ἀπὸ τὴν μετατροπὴ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας σὲ τζαμί.

Ὁ Souciet σημειώνει καὶ τὴν ὑπαρξὴ δύο τεκῶν χωρὶς ὁμως νὰ μᾶς προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὴν θέση τους. Ἀναφέρει ἀπλῶς ὅτι ὁ ἕνας βρισκόταν μέσα στὴν πόλη καὶ ὁ ἄλλος, μὲ μεγάλου περιβολοῦ, σὲ λόφο ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη². Ὁ δεῦτερος αὐτὸς εἶναι ἀσφαλῶς ὁ τεκὸς τοῦ Δζελαλεδδίν Ρουμῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἑβλιᾶ Τσελεμπή ὅτι βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη Γενὶ καπού (στὰ ΒΔ δηλαδὴ τῆς πόλης) καὶ εἶχε θέα πρὸς τὴν θάλασσα³. Στὰ μοναστήρια αὐτὰ ἔμεινε μικρὸς ἀριθμὸς δερβισῶν (8-10) ποὺ σὲ ὀρισμένες μέρες συνήθιζαν νὰ περιστρέφονται μὲ καταπληκτικὴ ταχύτητα μέσα στοὺς τζαμί τους. Οἱ δερβίσις αὐτοὶ βρίσκονταν ὑπὸ τὶς διαταγὰς ἐνὸς

1. Μοσχόπουλος, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιᾶ Τσελεμπή, ἔ.σ. 16 (1940) 342. Ἡ παρατήρηση τοῦ Τούρκου ἐκδότῃ τοῦ ὁδοιπορικοῦ τοῦ Ἑβλιᾶ ὅτι τὸ ἔτος Ἐγίρας εἶναι τὸ 998 (1590) καὶ ὅχι τὸ 988 (1580) (Μοσχόπουλος, ἔ.σ. σ. 342 ὑποσ.) εἶναι σωστή, γιὰτὶ ὑπάρχει καὶ μαρτυρία τοῦ Gabriele Cavazza, ποὺ συνόδευε ὡς γραμματεὺς τὸ βαίλο Λορέντζο Μπερνάρδο στὸ ταξίδι του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἀναφέρει ὅτι 7 μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξή του στὴν Θεσσαλονίκη (ἔφθασε τὸν Μάιο τοῦ 1591) εἶχε μετατραπῇ σὲ τζαμί ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀγγέλων (Ροτόντα) (βλ. Μέρτζιο υ, Μνημεῖα, σ. 133-134. βλ. καὶ ὑποσ. 1 σελίδος 134).

2. Aimé-Martin, Lettres, σ. 75.

3. Μοσχόπουλος, ἔ.σ. σ. 346. βλ. καὶ σχεδιάγραμμα στοῦ Tafrali Topographie.

ισόβιου θρησκευτικού ἀρχηγού. Εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παντρευτοῦν, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες τοὺς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἐπισκεφτοῦν τὸν τεκέ¹.

Ὁ Γάλλος μισσιονάριος περιορίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν σὲ 12-13², ἐνῶ ὁ σύγχρονός του Basile Barskij τὶς ἀνεβάζει σὲ 30³, ἀριθμὸ μᾶλλον ὑπερβολικό. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Souciet ὅτι οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες ἦταν ὅλες κρυμμένες πίσω ἀπὸ σπίτια, γιὰ νὰ μὴ δίνουν στόχο στοὺς Τούρκους, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἐβραϊκὲς συναγωγὲς (30 τὸν ἀριθμὸ) βρίσκονται ἐπάνω σὲ δρόμους⁴.

Ἰδιαίτερο λόγο μᾶς κάνει ὁ Souciet γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς πόλης, ποὺ ἦταν ἀφιερωμένος φυσικὰ στὸν Ἅγιο Δημήτριο, ἀφοῦ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησία τοῦ πολιοῦχου οἱ κατακτητὲς τὴν εἶχαν κάμει τζαμί (1493). Δὲν μᾶς ἀναφέρει σὲ ποιοῦ σημεῖο τῆς πόλης βρίσκονταν ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς. Ξέρομε ὅμως ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς ἦταν κτισμένος στὴν θέση, ὅπου σήμερα ἡ ἐκκλησία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ⁵. Ὁ ναὸς σὲ ρυθμὸ βασιλικῆς εἶχε κεντρικὸ κλίτος, δύο πτέρυγες καὶ νάρθηκα. Στὴν μία πτέρυγα ὑπῆρχε χωριστὸς διάδρομος ἀποκλειστικὰ γιὰ τὶς γυναῖκες. Τὴν συνήθεια νὰ στέκωνται οἱ γυναῖκες χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τὴν βρίσκει ἀξιεπαινη ὁ Γάλλος μισσιονάριος, ἐνῶ δὲν φαίνεται νὰ τοῦ ἀρέση ἡ ἔλλειψη ἀγαλμάτων ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμη δὲν τοῦ ἄρεσαν οἱ ἀγιογραφίες ποὺ στόλιζαν τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ· βρίσκει ὅτι τοὺς λείπει ἡ φυσικότητα καὶ ἡ λεπτότητα⁶. Ἐκεῖ φυλαγόταν τὸ σκῆνωμα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, πρὸς τιμὴ τοῦ ὁποίου γινόταν λειτουργία μιὰ ἀπὸ τὶς Κυριακὲς τῆς Τεσσαρακοστῆς. Ὁ Souciet ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχαν ὀρισμένοι ποὺ δὲν πίστευαν στὴν ἀγιότητα τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀρχιεπισκόπους δὲν

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 75.

2. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 75.

3. Hemmerdinger-Iliadou, *Thessalonique en 1726*. «Balkan Studies» 2 (1961) 296.

4. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 75.

5. Π. Παπαγεωργίου, *Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά*, σ. 3, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸ κτίσιμο τοῦ νέου μητροπολιτικοῦ ναοῦ παράδοση. Ὁ Abbé Belley, 50 περίπου χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν Souciet, ἀναφέρει ὅτι ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλης ἦταν ἀφιερωμένος στὴν Παναγία (Tafel, *De Thessalonica*, σ. 348). Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ναὸ, ὅπου θὰ ὑπῆρχε συλλატρεία Ἀγίου Δημητρίου καὶ Παναγίας. Βλ. σχετικὰ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη*, ἐκδ. β', ἄ. ἑ., σ. 120. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύει ἴσως καὶ ἡ ὑπαρξὴ μεγάλης εἰκόνας τῆς Θεοτόκου στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ κοντὰ σ' ἐκείνες τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, Παντοκράτορος καὶ τῶν Ταξιαρχῶν (βλ. Παπαγεωργίου, ἑ.ἀ. σ. 4).

6. Aimé-Martin, *Lettres*, ἑ.ἀ. σ. 75-76. Πρβλ. περιγραφή τοῦ ναοῦ καὶ στοῦ Παπαγεωργίου, ἑ.ἀ. σ. 3-4, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχε ξύλινες κολόνες.

μίλησε καθόλου για τὸ τιμώμενο πρόσωπο τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του ¹. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι βρισκόμαστε στὸν 18 αἰ. καὶ εἶναι ἀπίθανο νὰ ὑπάρχουν κατάλοιπα τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων. Ὁ ἰησουΐτης μισσιονάριος ἀποδίδει μᾶλλον στοὺς ὀρθοδόξους τὴν γνώμη ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος καὶ οἱ Δυτικοὶ γενικότερα γιὰ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ.

Οἱ ἄλλες σημαντικὲς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐνορίες τους εἶναι, κατὰ τὸν Souciet, τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, τοῦ Ἁγ. Νικολάου, Ἁγ. Μηνᾶ, Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ τῆς Παναγίας τῆς Bienheureuse. Γιὰ τὴν τελευταία μαθαίνουμε ὅτι κᾶνκε 40 περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Γάλλου μισσιονάριου καὶ ὅτι οἱ χριστιανοὶ πλήρωσαν 1500 ἄσπρα γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ἄδεια νὰ τὴν ξανακτίσουν. Ἐπὶ πλεόν ἄλλοι πρόσφεραν χρήματα, ἄλλοι ὑλικά, μερικοὶ τὴν προσωπικὴ τους ἐργασία κι ἔτσι τὸ ἔργο τελείωσε σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἦταν καλοκτισμένη μὲ κανονικὸ σχῆμα καὶ πολὺ καθαρὴ στὸ ἐσωτερικὸ ². Μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα μπορούμε νὰ ταυτίσωμε τὴν ἐκκλησία αὐτὴ μὲ τὴν Μεγάλῃ Παναγίᾳ, ἡ ὁποία «ῥυκοδομήθη ἐκ βᾶθρων καὶ ἐγκαινιάσται κατὰ τὸ ἔτος αψκζ'» (1727) στὴν θέση παλαιᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου ³. Τὸ ἔτος ἀνοικοδομήσεως τῆς συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Souciet βρισκόταν στὴν Θεσσαλονίκη. Ἀκόμη ὁ Γάλλος μισσιονάριος μᾶς μιλεῖ γιὰ ἐνοριακὴ ἐκκλησία καὶ τέτοια ἦταν ἡ Μεγάλῃ Παναγία ⁴, ποὺ βρισκόταν στὴν ἐλληνικὴ συνοικία τοῦ Ἱπποδρομίου. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι σωστὴ, τότε κερδίζομε τὸν χρόνο καταστροφῆς τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου ποὺ, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Souciet, τοποθετεῖται στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 17ου αἰ. δηλαδὴ γύρω στὰ 1690.

Ὁ Souciet μᾶς μιλεῖ ἀκόμη γιὰ τὸ μοναδικὸ στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης μοναστήρι, τὸ γνωστὸ Τσαοὺς μοναστήρι. Ἀκουσε καὶ ὁ ἴδιος τὴν σχετικὴ μὲ τοὺς μοναχοὺς του παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία αὐτοὶ εἶχαν βοηθήσει τοὺς Τούρκους νὰ γίνουν κύριοι τῆς πόλης. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο εἶχαν ἐξασφαλίσαι πολλὰ προνόμια. Μὲ τὸ πέρασμα ὅμως τῶν χρόνων, καθὼς ἐξασθένησε ἡ ἀνάμνηση τῶν ὑπηρεσιῶν τους, οἱ Τοῦρκοι περιορίσαν τὰ προνόμια ποὺ τοὺς εἶχαν δώσει. Στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18 αἰ. στὸ μοναστήρι ζοῦσαν 10-12 φιλήσυχοι μοναχοὶ ⁵. Ἐντύπωση μᾶς

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 76.

2. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 76.

3. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης. «Byzantinische Zeitschrift» 6 (1897) 538.

4. Βλ. τοῦ Παπαγεωργίου, ἑ.ἀ. σ. 538, τὴν πληροφορία ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ ἐνορία του σὲ τουρκικὰ ἔγγραφα ὀνομάζεται «Κεμπιρ μαναστίρ» (Ἱερὸ μοναστήρι).

5. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 76.

κάνει ή είδηση ότι στην πόλη δέν υπήρχαν μοναχές, παρά μόνο κοπέλλες περασμένες ηλικίας ή χήρες ντυμένες στα μαύρα, πού είχαν άποσυρθή από τά έγκόσμια ¹. Μήπως μέ αυτό έννοεί ότι μόναζαν κατ' ιδίαν; Τότε όμως τί έγιναν τά γυναικεία μοναστήρια για τά όποια είχαμε παλαιότερες μαρτυρίες; Συγκεκριμένα ό Gabriele Cavazza, πού επισκέφθηκε τήν Θεσσαλονίκη στα 1591, μιλά για μοναστήρι μέ έλληνοορθόδοξες καλογριές στην άρχή της έβραϊκής συνοικίας ². Καί ό σύγχρονός του σχεδόν Θεσσαλονικέας ιερέας 'Ιωάννης Θεοδώρας, όπου ζούσαν, όπως λέγει, 200 μοναχές ³. 'Αλλά και ό Robert de Dreux, πού περνά στα 1665, αναφέρει τήν ύπαρξη τριών γυναικείων μοναστηριών μέ καλογριές ⁴. Μένει λοιπόν νά υποθέσουμε είτε ότι ό Souciet μάς δίνει έσφαλμένη πληροφορία, είτε ότι τήν εποχή αυτή (1726-1734) δέν υπήρχε στην πόλη γυναικείο μοναστήρι.

4. 'Ο Γάλλος μισσιονάριος αναφέρει ακόμη τά γνωστά για τήν κοινοτική όργάνωση τών 'Ελλήνων κατά τήν εποχή της τουρκοκρατίας — θεσμο πού κρατά κατά παράδοση από τούς άρχαίους χρόνους ⁵. Παρατηρεί ότι παρ' όλο πού οι 'Ελληνες ήταν υπόδουλοι τών Τούρκων, είχαν όμως τούς άρχοντές τους. Καί οι άρχοντες αυτοί φρόντιζαν για τήν κατανομή τών φόρων της κοινότητας. 'Ο άρχιεπίσκοπος, πνευματικός τους άρχηγός, είχε βοηθούς στο έργο του τούς άνώτερους ιερωμένους, τόν μεγάλο οίκονόμο, πρωτοσύγκελλο κ.λ. 'Ο Souciet μέ τάση ίσως νά μειώσει τήν ορθόδοξη εκκλησία, δέν παραλείπει νά μάς αναφέρει και κάποιο σκάνδαλο, πού δημιουργήθηκε στην εκκλησιαστική κοινότητα της πόλης λίγα χρόνια νωρίτερα: τήν άνάμειξη δηλαδή κάποιου λαϊκού σέ ζητήματα της άρχιεπισκοπής. Φρόντιζε, όπως λέει, για τά εισοδήματά της και ό ίδιος έδινε άδεια στους παπάδες νά ιερουργούν και νά έξομολογούν ή τούς τό απαγόρευε ⁶.

Πραγματικά όμως πολύτιμες κι έντελώς πρωτότυπες, άπ' όσο τουλάχιστον ξέρομε, είναι οι πληροφορίες του Souciet για τήν λειτουργία πού

1. 'Ε.ά. σ. 76.

2. Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 135. Τό μοναστήρι πού αναφέρει ό Cavazza θα πρέπει νά είναι της 'Αγίας Θεοδώρας.

3. Κ. Δυοβουνιώτου, Τό ύπ' αριθμόν 21 χειρόγραφον της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης της Τυβίγγης. «Πρακτικά 'Ακαδημίας 'Αθηνών» 11 (1936) 273.

4. Robert de Dreux, Voyage en Turquie et en Grèce, Paris 1925, σ. 99-100.

5. Βλ. σχετικά Βακαλοπούλου, 'Ιστορία του Νέου 'Ελληνισμού, τ. 2 σ. 279-285, ιδίως σ. 283, όπου γίνεται λόγος για τόν κοινοτικό θεσμό στην Θεσσαλονίκη.

6. Aimé-Martin, Lettres, έ.ά. σ. 76.

γινόταν στην εκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του (6 Νοεμβρίου¹, μὲ τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, ποὺ ἀκολουθοῦσε ὁ Souciét). Χάρη στὴν συντηρητικότητά ποὺ διακρίνει τοὺς τύπους τῆς λατρείας γενικά δὲν φαίνεται ν' ἄλλαξε καὶ πολὺ ὁ τρόπος λειτουργίας κατὰ τὴν γιορτὴ τοῦ Ἁγίου, μέρα ποὺ ὅλη ἡ Θεσσαλονικὴ πανηγύριζε τὴν μνήμη τοῦ πολιούχου τῆς. Βέβαια κατὰ τοὺς αἰῶνες αὐτοὺς τῆς σκλαβιάς εἶχε χαθῇ ὁ πανεθνικὸς χαρακτήρας ποὺ εἶχαν ἄλλοτε οἱ γιορτὲς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου² καὶ θὰ εἶχε μειωθῇ ἡ μεγαλοπρέπειά τους. Ὅπως δὲ ποτε ὁμως οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐξακολουθοῦσαν νὰ τιμοῦν τὸν πολιόχον τοὺς δίνοντας τὴν δυνατὴ λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα στὴν λειτουργία ποὺ γινόταν τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης του. Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ σταθοῦμε στὴν περιγραφὴ τῆς λειτουργίας αὐτῆς καὶ νὰ τὴν δοῦμε ἔτσι, ὅπως μᾶς τὴν δίνει ἕνας αὐτόπτης μάρτυρας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἕνας καθολικὸς μισσιονάριος, ὁ Souciét, ποὺ τονίζει ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα βρίσκει ὅτι διαφέρουν ἀπὸ τὸ λατινικὸ τυπικὸ.

Τὴν ἡμέρα λοιπὸν αὐτὴ συγκεντρώθηκαν στὴν Θεσσαλονικὴ οἱ 7 ἐπίσκοποι ποὺ ὑάγονταν στὴν δικαιοδοσία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς³. Τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς εἶχε τελεσθῇ ἡ ἱερὴ ἀκολουθία καὶ τὰ ξημερώματα, στὶς 6 30', ἀνήμερα τῆς γιορτῆς ἄρχισε ἡ κυρίως λειτουργία. Σ' ἕνα θρόνο στὸ βάθος τῆς ἐκκλησίας καθόταν ὁ ἀρχιεπίσκοπος ντυμένος μὲ πολυτελεῖ ροῦχα. Φοροῦσε ἕνα λευκὸ μεταξωτὸ ἔνδυμα μὲ χρυσὰ λουλούδια (ἐννοεῖ τὸ στιχάριο) καὶ ἀπὸ ἐπάνω ἕνα δεῦτερο μὲ κοντὰ ἀλλὰ φαρδιά μανίκια (πρόκειται γιὰ τὸν σάκκο) ἀπὸ κόκκινο δαμασκηνὸ μὲ μεγάλα χρυσὰ καὶ μεταξωτὰ λουλούδια. Κάτω ἀπὸ τὸν δεξιὸ του βραχίονα κρεμόταν ἕνα τετράγωνο κομμάτι σὰν κάλυμμα δισκοπότηρου (ἐννοεῖ τὸ ἐπιγονάτιο),

1. Ἐ.ό. σ. 76-77.

2. Βλ. Ἀ ν τ. Πα πα δ ο π ο ὕ λ ο υ, Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονικῇ, Θεσσαλονικὴ 1963, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Γιὰ τὶς ἐπισκοπὲς τὶς ὑπαγόμενες στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Θεσσαλονικῆς βλ. ἐγκύκλιο Οἰκουμ. Πατριάρχου Νεοφύτου τῆς 10ης Ἰουλίου 1793 πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονικῆς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν 8 ἐπισκόπους (Κίτρους, Καμπανίας, Πλαταμῶνος, Σερβίων, Πολυανῆς, Πέτρας, Ἀρδαμερίου καὶ Ἱερισσοῦ) στοῦ Ἀ λ. Λ α υ ρ ι ῶ τ η Τὸ Ἅγιον Ὅρος μετὰ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτησιν. «Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 32 (1963) 164. Βλ. ἐπίσης C o u s i n é r y, Voyage, τ. 1 σ. 48-49, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τὰς ἐπισκοπὲς ὑάγονται στὴν μητρόπολιν Θεσσαλονικῆς ἀπὸ τὶς ὁποῖες κυριώτερες ἦταν: Γαλάτιστας, Καψοχωρίου, Κίτρους, Ρεντίνας καὶ Πλαταμῶνος. Ὁ Ο. Τ a f r a l i, (Thessalonique au XIV s., Paris 1913, σ. 91) ἀναφέρει ὅτι πολλὰ χειρόγραφα τοῦ 14ου, 15ου καὶ 16ου αἰ. μᾶς δίνουν κατ'ἀλλοιο 12 ἐπισκοπῶν ὑπαγομένων στὴν μητρόπολιν Θεσσαλονικῆς. Δηλαδὴ στὰ νεώτερα χρόνια (18ος, 19ος αἰ.) παρατηρεῖται μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν.

δπου ήταν κεντημένη ή Μεταμόρφωση του Κυρίου¹. Φορούσε ακόμη πολὺ φαρδὺ ὁμοφόριο ἀπὸ κυματοειδὲς ὕφασμα ἀσημί, πλούσια κεντημένο με μαργαριτάρια. Ἐνα ἄλλο κομμάτι ὕφασματος κεντημένο με ἀσημί κλωστή καὶ σχεδὸν τετράγωνο τοῦ σκέπαζε τὸ στῆθος². Στὸ κεφάλι εἶχε ἕνα κάλυμμα σὲ σχῆμα αὐτοκρατορικῆς κορώνας (ἐννοεῖ τὴν μίτρα) διακοσμημένο με μαργαριτάρια καὶ διαμάντια ὄχι μεγάλης ἀξίας, με σταυρὸ ἀπὸ σμάλτο καὶ ἄλλες πολὺτιμες πέτρες στὴν κορυφή.

Μέσα στὸ ἱερὸ ντύνονταν οἱ ἐπίσκοποι. Ἀντὶ γιὰ λευκὸ ἄμφιο³ εἶχαν χιτῶνες ἀπὸ μεταξωτὸ κόκκινο ὕφασμα με χρυσὰ λουλούδια καὶ ἕνα εἶδος φελωνίου με ἕνα μόνο ἄνοιγμα γιὰ νὰ περνᾷ τὸ κεφάλι. Τὰ φελώνια εἶχαν διαφορετικὰ χρώματα. Τὰ ἐπιτραχήλιά τους, ποὺ εἶχαν φάρδος ἐξ ἡ ἐπτά δάκτυλα ἦταν ὁμορφα κεντημένα. Στὸ κεφάλι φορούσαν καλύμματα ἀπὸ μαῦρο μάλλινο ὕφασμα, ὅμοια με καπέλλο. Ἐπίσης λαμπρὰ ντυμένοι ἦταν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς μητρόπολης καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς πόλης. Οἱ διάκονοι φορούσαν μόνο χιτῶνα καὶ ἐπιτραχήλιο διαγώνια. Οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι, ἔφεραν ἐπιμανίκια, ἐνῶ στὸ κάτω μέρος τῶν μανικιῶν καὶ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἦταν προσαρτημένα κουδουνάκια, ὅμοια με αὐτὰ ποὺ εἶχε καὶ ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἑβραίων⁴.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς διακόνους, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἐπισκόπους πλησίαιε στὴν Ἁγία Τράπεζα, ποὺ ἦταν σκεπασμένη μ' ἕνα μακρὸ μεταξωτὸ κόκκινο ὕφασμα με χρυσὰ λουλούδια (ἐννοεῖ τὴν λεγομένη ἐνδυτή). Ἐκεῖ τοῦ ἔφεραν τὴν ποιμαντορικὴ του ράβδο, ποὺ ἔμοιαζε με τὴν ράβδο τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου καὶ εἶχε στὴν κορυφὴ σταυρὸ ἀπὸ ἐλεφαντόδοντα⁵. Ὁ ἴδιος κρατοῦσε ἕνα μικρὸ ἀσημένιο κηροπήγιο με 3 στελέχη, ποὺ οἱ τρεῖς ἀναμμένες λαμπάδες του ἐνώνονταν στὸ ἐπάνω μέρος.

1. Συνήθως πὶς συχνὰ συναντοῦμε κεντημένη τὴν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου.

2. Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ ὡφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ι. Φ ο υ ν - τ ο ὕ λ η, τὸν ὁποῖο συμβουλευτήκα στα σχετικὰ με τὴν λειτουργία, καὶ τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ μοῦ προσέφερε, ὁ Souciot κάνει κάποιο λάθος, ὅσον ἀφορᾷ στὸ σημεῖο αὐτὸ. Τὸ τετράγωνο κομμάτι ποὺ ἀναφέρει καὶ ποὺ τὸ θεωρεῖ σὰν ξεχωριστὸ ἄμφιο, δὲν εἶναι παρὰ τὸ μπροστινὸ μέρος τοῦ ὁμοφορίου.

3. Ἐννοεῖ τὸ λευκὸ ἄμφιο ποὺ φοροῦν κατὰ τὴν λειτουργία οἱ καθολικοὶ ἱερεῖς.

4. Βλ. κατατοπιστικὴ γιὰ τὰ ἄμφια τῶν ἱερέων ἐργασία τοῦ Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 3 (1919) 237-247, 359-370 καὶ ἰδίως σ. 452-460, 546-551, ὅπου ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Βλ. ἐπίσης Π α ν. Π α π α ε υ α γ γ ἔ λ ο υ, Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, Θεσσαλονίκη 1965.

5. Πρόκειται γιὰ τὸν παλαιότερο τύπο τῆς ποιμαντορικῆς ράβδου ποὺ εἶχε κορυφή. Ὁ νεώτερος εἶναι ὡς γνωστὸν χωρὶς κορυφὴ καὶ τὰ δύο του ἄκρα ἀπολήγουσιν σὲ κεφάλια φιδίων.

μέ αυτό εὐλογοῦσε κάνοντας τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. "Ἄλλοτε πάλι εὐλογοῦσε μέ τὰ τρία του δάκτυλα ἐνωμένα σάν τοὺς λατίνους ἐπισκόπους. Κατόπιν ἐθυμίασε πολλές φορές ¹.

Ἡ λειτουργία ἄρχισε (μικρὰ εἰσοδος) ² μ' ἕναν ὕμνο πρὸς τὸν "Ἅγιο Δημήτριο (ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ τὸ τροπάριο τοῦ Ἁγίου) καὶ στὴν συνέχεια ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀπήγγειλε μερικές προσευχές, ἔκανε μερικές φορές τὸν σταυρό του καὶ κάθησε στὸν θρόνο, ποὺ ὑπῆρχε πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα. Πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τ' ἀριστερά του, σὲ ἔδρανα ἦταν καθισμένοι οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ παπῶδες ³. Ἀκολούθησε ἡ ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, καὶ ἡ προσευχὴ γιὰ τὸν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν λειτουργὸ (φήμη). Κατόπιν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ οἱ συλλειτουργοὶ του ἀποσύρθηκαν σὲ μιὰ γωνιά τοῦ ἱεροῦ γιὰ νὰ πάρουν τὶς προσφορὲς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐνῶ τὸ ἐκκλησίασμα ἔκανε βαθεῖες μετάνοιες (Μεγάλῃ Εἰσοδος). Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν καθαγιασμὸ τῶν τιμίων δώρων καὶ καθὼς οἱ ἱερωμένοι εἶχαν καλυμμένο τὸ κεφάλι τους ψάλλθηκαν διάφορες εὐλογίες καὶ προσευχές. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς καθαγιασεως τῶν μυστηρίων οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱερεῖς ἔκαναν κατὰ τὴν συνήθειά τους ὑποκλίσεις γύρω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ἕνας διάκος ἄρχισε νὰ κουνᾷ ἀδιάκοπα τὸν ἀέρα γύρω ἀπὸ τὸ δισκοπότηρο ⁴, ἐνῶ συνεχίζονταν οἱ προσευχές. "Ενας ἱερέας ἀπήγγειλε ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τὴν Κυριακὴ προσευχὴ καὶ οἱ ἐπίσκοποι, χωριστὰ ὁ καθένας, ἀπήγγειλαν ἕνα εἶδος ὑπακοῆς στὸν ἀρχιεπισκοπὸ τους. Τέλος, ἀφοῦ μεσολάβησαν καὶ ἄλλες προσευχές, ἔφθασε ἡ ὥρα τῆς θείας κοινωνίας. Πρῶτος κοινωνήσε ὁ λειτουργὸς τὸ πολύτιμο αἶμα, ὅπου, μετὰ τὴν καθαγίαση, εἶχαν ἀνακατώσει καὶ σταγόνα ζεστοῦ νεροῦ, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν ποὺ εἶχαν ρίξει ἀπὸ πιδὶ μπροστά. Ὁ Souciet ἀναφέρει ὅτι ἡ ἱεροτελεστία αὐτὴ συμβόλιζε τὸ νερὸ ποὺ ἔτρεξε μαζί μέ τὸ αἶμα ἀπὸ τὴν ἀνοιγμένη πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ ἢ κατ' ἄλλους τὸν θερμὸ πόθο, ποὺ εἶχε γιὰ τὰ πάθη του ⁵. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος κατόπιν μετάλαβε τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ἱερεῖς. Πρὶν

1. A i m é - M a r t i n, Lettres, ἑ.ἀ. σ. 77.

2. Ὁ Souciet πιστεύει ὅτι ἡ λειτουργία ἄρχισε ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ, γιατί ὡς τότε ὁ λειτουργὸς καὶ οἱ ἱερεῖς βρίσκονταν μέσα στὸ ἱερό, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὴν λεγόμενη «μικρὰ εἰσοδο».

3. Φαίνεται ὅτι ὁ Γάλλος μισσιονάριος εἶχε μῆθ' στὸ ἱερό, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς περιγράψῃ ὅσα τελοῦνταν ἐκεῖ μέσα.

4. Ἐννοεῖ τὸν λεγόμενο «ριπισμό». Σήμερα ὁ ἱερεὺς τὸν κάνει πρὶν ἀπὸ τὴν καθαγίαση τῶν τιμίων δώρων καὶ ὄχι κατὰ τὴν διάρκεια αὐτῆς. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ἡ διαφορά νὰ ὀφείλεται ἀπλῶς σὲ ἀνακρίβεια τοῦ Souciet.

5. Ἡ δευτέρα αὐτῇ ἐρμηνεία εἶναι ἄγνωστη γενικά.

από την θεία κοινωνία είχαν εulογηθῇ οἱ ἄρτοι ποὺ ἔφεραν ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ¹.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος, καθισμένος σὲ θρόνο στὸ κέντρο τοῦ κλίτους, ἔκανε τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου ². Ὁ ἴδιος, ὕστερ' ἀπὸ τὸ κήρυγμά του, ποὺ κράτησε μισὴ ὥρα, μοίρασε ἀντίδωρο στὰ πιδ σημαντικά πρόσωπα, ποὺ παίρνοντάς το ἔρριχναν νομίσματα σὲ δίσκο ποὺ ἦταν ἐκεῖ κοντά. Ἡ διάρκεια τῆς ὅλης λειτουργίας ἦταν περισσότερο ἀπὸ δύο ὥρες ³.

Ὁ Souciet δὲν παραλείπει ν' ἀναφέρῃ τὴν μεγάλη εὐγένεια μὲ τὴν ὁποία τοῦ φέρθηκαν οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱερεῖς, ποὺ πολλὰς φορὲς παραμέριζαν, γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ βλέπῃ πιδ ἄνετα. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος μάλιστα, προτοῦ ἀρχίσῃ τὴν ὁμιλία του, τὸν τοποθέτησε σὲ θέση τιμητικὴ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τὸν προσκάλεσε γιὰ καφέ. Ἀπὸ τὴν πρώτη του, ὅπως φαίνεται, ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀνώτερο ἐκκλησιαστικὸ ἄρχοντα τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γάλλος μισσιονάριος ἀποκόμισε εὐχαρίστες ἐντυπώσεις. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος δέχτηκε τοὺς προσκεκλημένους του (τὸν Souciet καὶ τὸν Père Supérieur) μὲ εὐπρέπεια ἀνάλογη πρὸς τὸ ἀξίωμα τους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τίς κατὰ παράδοση ἀρχὲς τῆς ἐλληνικῆς φιλοξενίας ⁴. Ἐκφράστηκε μάλιστα πολὺ κολακευτικὰ γιὰ τοὺς Λατίνους καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς ἰησουίτες. Ὁ Souciet ξαναεῖδε ἄλλη μιὰ φορὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο, ἐκεῖνος ὅμως, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ πάρῃ ὀρισμένες προφυλάξεις, δὲν τόλμησε ν' ἀνταποδώσῃ τὴν ἐπίσκεψη, ἀλλὰ ἀρκέστηκε νὰ στείλῃ τὸν πρωτοσύγκελλό του, ἓναν ἱερέα καὶ τὸν διάκονό του ⁵.

Δὲν γνωρίζουμε τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ἴσως νὰ διεπτόταν ἀπὸ φιλολατινικὸ πνεῦμα· ἴσως ὅμως καὶ νὰ ἐκφράστηκε ἔτσι θερμὰ γιὰ τοὺς ἰησουίτες ἀπὸ ὑπερβολικὴ εὐγένεια πρὸς τοὺς ξένους του. Πάντως ἡ ἐντύπωση ποὺ μένει ἀπ' ὅσα λέγει ὁ Souciet, εἶναι ὅτι πιθανὸν ὁ ἀρχιεπίσκοπος νὰ μίλησε περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἔπρεπε κολακευτικὰ γιὰ τοὺς Λατίνους καὶ γι' αὐτὸ κατόπιν φοβήθηκε μήπως βρεθῇ σὲ δύσκολη

1. Aimé-Martin, Lettres, ἔ.α. σ. 77.

2. Βλ. γιὰ συνήθεια ἐκφωνήσεως ἐγκωμίου ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης στοῦ Β. Λαοῦρδα, Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον. «Μακεδονικά» 4 (1955-60) 148.

3. Aimé-Martin, ἔ.α. σ. 77-78.

4. Aimé-Martin, ἔ.α. σ. 78. Πρβλ. καὶ παρόμοια συνάντηση στὰ 1665-1669 τοῦ R. de Dreux μὲ τὸν τότε μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ πρώην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (R. de Dreux, Voyage, σ. 98-99).

5. Aimé-Martin, ἔ.α. σ. 78.

θέση. Στις αρχές ακριβώς του 18 αϊ. οί «Φράγκοι ιερείς» είχαν αναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα στην Δυτική Ευρωπαϊκή Τουρκία τότε, ώστε ν' άνησυχήσει ή Πύλη και νά καταφύγη στην λήψη όρισμένων περιοριστικών μέτρων, όπως μαρτυρεί σειρά σχετικών φερμανίων¹. 'Υστερ' από αυτά κατανοούμε βέβαια την λεπτή θέση του άρχιεπισκόπου της Θεσσαλονίκης.

'Ο Souciet παρ' όλ' αυτά βρίσκει ότι τό κλίμα στην πόλη είναι πολύ εϋνοϊκό για τους ιησούιτες. Διαπιστώνει ότι οί "Έλληνες έχουν λίγες διαφορές από τους Φράγκους και από τό τυπικό της λατινικής εκκλησίας και ότι όρισμένοι από τους πιό έντιμους και ικανούς πολίτες της πόλης θεωρούνταν φίλοι τους. Πραγματικά, όπως αναφέρει και ό Bracconnier, και "Έλληνες της Θεσσαλονίκης βοήθησαν στο κτίσιμο της καθολικής εκκλησίας² και ένας από τους άρχοντες της πόλης της άφησε πεθαίνοντας 50 σκούδα³.

'Εντύπωση προξενεί στον Γάλλο μισσιονάριο ότι όχι μόνο οί περισσότεροι "Έλληνες, αλλά και μεγάλος αριθμός ιερέων άγνοούν βασικά εκκλησιαστικά ζητήματα⁴. Για νά δώσει μάλιστα μιá ιδέα για τό μέγεθος της άμάθειας αυτής μάς αναφέρει τό παρακάτω χαρακτηριστικό, κατά την γνώμη του, έπεισόδιο :

"Ένας παπάς από την ύπαιθρο, όταν βρέθηκε στην Θεσσαλονίκη, ρώτησε έναν από τους παπάδες της : Είναι αλήθεια ότι ό 'Ιησούς Χριστός είναι Θεός; Μοϋ φαίνεται ότι έχω άκούσει συχνά νά τό λένε αυτό· από την άλλη μεριά λένε ότι είναι άνθρωπος· πώς νά συμβιβαστούν αυτά τά δύο πράγματα; 'Εάν είναι Θεός, πώς μπορεί νά είναι άνθρωπος και, εάν είναι άνθρωπος, πώς μπορεί νά είναι Θεός; 'Ο παπάς της πόλης, σάν πιό μορφωμένος, έκανε κατήχηση στον παπά του χωριού, πού συμφώνησε σέ όλα. Και ό Souciet καταλήγει· «...δέν χρειαζόταν νά είναι κανείς μεγάλος θεολόγος για νά λύση αυτό τό ζήτημα. Τί διδασκαλία μπορεί νά περιμένη ένας λαός άγρόικος από παρόμοιους δασκάλους;»⁵.

Είχε δίκαιο νά παραξενεύεται ό άποστολικός πατέρας για την «άπλοϊκή άπορία» του παπά της ύπαιθρου. Πραγματικά κάτι τέτοιο είναι άκατανόητο για τό καλλιεργημένο πνεϋμα του ιησούιτη μισσιονάριου. Τό

1. Βλ. π.χ. φερμάνι του 1725 στοϋ Β α σ δ ρ α β έ λ λ η, 'Αρχείον Θεσσαλονίκης, σ. 179-181. Πρβλ. και S v o r o n o s, Le commerce de Salonique, σ. 156.

2. A i m é - M a r t i n, Lettres, σ. 78. 'Εννοεί άσφαλώς τό μικρό παρεκκλησί πού έκαναν μέσα στο σπίτι τους στά 1712 οί ιησούιτες (S v o r o n o s, έ.ά. σ. 156).

3. A i m é - M a r t i n, έ.ά. σ. 92-93.

4. A i m é - M a r t i n, έ.ά. σ. 78. Βλ. και R. de Dreux, έ.ά. σ. 97-98.

5. A i m é - M a r t i n, έ.ά. σ. 78.

πρόβλημα ὅμως τῆς διπλῆς φύσης τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι τόσο ἀπλό καὶ ἀπόδειξι ὅτι ἀπασχόλησε πολλοὺς θεολόγους κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίως χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό· ὑπάρχει καὶ κάτι ἀκόμη: ὁ ἴδιος ὁ Souciet ὀνομάζει ἀγροῖκο τὸν ἑλληνικὸ λαό. Σ' αὐτὸ τὸ πληθὸς λοιπὸν ἀρκοῦσε ἓνας ἱερέας μὲ πίστη καὶ θέρμη στὴν καρδιά, ἓνας ἱερέας, ποὺ θὰ τὸν ἔφερναν ἴσως πιὸ κοντὰ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς οἱ ἀπλοῖκοι προβληματισμοὶ του.

Ἰδιαίτερο ἐπίσης λόγο, ὅπως εἶναι φυσικό, κάνει ὁ Souciet γιὰ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀποτελοῦσαν, ὅπως εἶδαμε, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Μαθαίνουμε ὅτι Ἑβραῖοι πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, πρὶν ἐγκατασταθοῦν στὴν Θεσσαλονίκη, ἔστειλαν ἀντιπροσώπους τοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κατάφεραν νὰ πάρουν ὀρισμένα προνόμια¹. Ἐπειδὴ ἀκόμη προμήθευαν στὴν Πύλη τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὸ ντύσιμο τῶν γενιτσάρων χονδρὴ τσόχα, εἶχαν τὸ δικαίωμα ν' ἀγοράζουν μιὰ ὀρισμένη ποσότητα μαλλιῶ, προτοῦ νὰ διατεθῇ ἄλλοι².

Νέο κύμα Ἑβραίων ἐποίκων ἔφθασε στὴν Θεσσαλονίκη στὰ τέλη τοῦ 17 αἰ. ἀπὸ τὴν Ἰταλία, Ἰσπανία καὶ Πορτογαλλία. Οἱ νεοφερμένοι διέφεραν ἀπὸ τοὺς παλιοὺς στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, γιὰτὶ ντύνονταν μὲ φράγκικες φορεσιές καὶ δὲν ἔτρεφαν γενειάδα, ὅπως οἱ ἄλλοι συμπατριῶτες τους, ἀλλὰ μόνον μουστάκι. Συνήθιζαν ἐπίσης νὰ συναναστρέφονται χριστιανούς, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ὁμοεθνεῖς τοὺς τοὺς θεωροῦσαν μισοεβραίους καὶ παραβάτες τοῦ Νόμου. Ἀπὸ τοὺς νέους ἐποίκους ξεχώριζαν μεγάλεμποροι καὶ γιατροί, πολὺ ἱκανοί, ποὺ ἦταν συνήθως προστατευόμενοι τῶν Γάλλων³.

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν τὴν δική τους ξεχωριστὴ κοινότητα. Ὁ μεγάλος χαχάμης (θηρσκευτικὸς τοὺς ἀρχηγός) ἐκτελοῦσε καὶ χρέη δικαστῆ⁴. Στὸ ἔργο του τὸν βοηθοῦσαν οἱ πάρεδροι ἢ σύμβουλοι, ποὺ ἐκλέγονταν ἀνάμεσα στὰ πιὸ σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἐθνότητάς τους. Φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν υποχρεώσεών τους ἀπέναντι τῶν Τούρκων καὶ γιὰ τὴν τοποθέτηση καθενὸς σὲ θέση ἀνάλογη μὲ τὴν ἱκανότητάς του. Γιὰ νὰ μποροῦν μάλιστα νὰ πληρώνουν τακτικὰ τοὺς φόρους καὶ νὰ προλαβαίνουν ἄλλες ἀνάγκες τους, ἔβαζαν πρόσθετα τέλη στὸ κρέας καὶ τὸ

1. Βλ. σχετικά καὶ S v o r o n o s, Le commerce de Salonique, ἔ.δ. σ. 9-10. Πρβλ. καὶ Β α κ α λ ο π ο ὗ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, σ. 345-346, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Aimé-Martin, Léttres, σ. 78.

3. Aimé-Martin, ἔ.δ. σ. 79.

4. Βλ. καὶ R. de Dreux, ἔ.δ. σ. 103.

κρασί πού αγοράζαν. Είχαν ακόμη κοινό ταμείο, πού τὰ ἔσοδά του τὰ διέθεταν γιὰ τὸ ντύσιμο τῶν ὀρφανῶν πού ἦταν πολυάριθμα καὶ τὴν πληρωμὴ τοῦ χαράτς γιὰ λογαριασμό ἐκείνων πού ἦταν ἄποροι. Γενικά φρόντιζαν νὰ ἀποφεύγουν τὶς προστριβὲς μὲ τοὺς Τούρκους. Ἡ συνοχή τους ὅμως αὐτῇ, ἦταν κάπως ἐπιφανειακή, γιατί, ὅπως λέει ὁ Souciet, τὸ παραμικρὸ συμφέρον μποροῦσε νὰ τοὺς χωρίσῃ. Ἡ ἐπίσημη κατὰ κάποιο τρόπο γλώσσα τους ἦταν ἡ ἰσπανικὴ, πού τὴν μιλοῦσαν μὲ ἄσχημη προφορά. Οἱ περισσότεροι ἄνδρες καταλάβαιναν ἀκόμη τὴν ἰταλικὴ καὶ μερικοὶ τὴν προβηγκιανή. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐξωτερικῆς τους ἐμφάνισης ἦταν ὅτι ὅλοι ἔτρεφαν γενηιάδα καὶ εἶχαν μιὰ ἢ δυὸ τοῦφες μαλλιών γύρω ἀπὸ τ' αὐτιά. Ὁ παρατηρητικὸς Souciet προσέχει καὶ τὴν κόμωση τῶν γυναικῶν, πού κλείνουν τὰ μαλλιά τους σ' ἓνα εἶδος πλατιάς οὐρᾶς, πού κρέμεται πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι καὶ στὴν ἄκρη της δένουν ἓνα χάλκινο κουμπί.

Οἱ Ἑβραῖοι καταπιάνονταν μὲ κάθε εἶδους δουλειά: ὑπῆρχαν ἀνάμεσα τους ἔμποροι, μεσίτες, τεχνίτες. Πολλοὶ ἐπίσης ἦταν οἱ ψαράδες, βαρκάρηδες, κτίστες καὶ ἀχθοφόροι, πού ἦταν οἱ πιὸ φτωχοὶ ἀπ' ὅλους καὶ τρέφονταν ἄσχημα (κάστανα μόνον τὸν χειμῶνα καὶ χορταρικά, ἀγγουράκια καὶ καρπούζια τὸ καλοκαίρι) καὶ γι' αὐτὸ μαστίζονταν ἀπὸ πολλὰς ἀρρώστειες¹.

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης κατέβαλλαν ιδιαίτερες φροντίδες γιὰ τὴν μόρφωσή τους. Ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ μικρὰ σχολεῖα (ἐννοεῖ φαίνεται τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως) ὑπῆρχε στὴν πόλη ἓνα κολλέγιο², ὅπου διδάσκονταν φιλοσοφία, δίκαιο ἴσως καὶ θεολογία³. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἦταν μερικὲς ἑκατοντάδες⁴. Οἱ σπουδαστὲς χρησιμοποιοῦσαν μελέτες τυπωμένες μ' ἑβραϊκοὺς χαρακτήρες, ἀλλὰ στὴν γλώσσα πού μιλοῦσαν, δηλαδὴ στὴν ἰσπανικὴ. Παρ' ὅλη ὅμως αὐτὴ τὴν πνευματικὴ κίνηση ὁ Souciet σημειώνει ὅτι δὲν συνάντησε στὴν Θεσσαλονικὴ Ἑβραίου σο-

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 78.

2. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 79. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὴν σχολὴ πού ἀναφέρει καὶ ὁ Χατζὴ Κάλφα, γνωστὴ μὲ τὴν ἐπωνυμία Hora, πού βρισκόταν στὴν ἑβραϊκὴ συνοικία (Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, Wien 1812, σ. 78, ὅπου καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὴν σχολή).

3. Πρβλ. καὶ Hemmerding - Iliadou, Thessalonique en 1726. «Balkan Studies» 2 (1961) 295, ὅπου ὁ μοναχὸς Barskij ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἔχουν περισσότερα ἀπὸ 60 σχολεῖα καὶ μιὰ ἀκαδημία, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες διδάσκονται καὶ φιλοσοφία.

4. Ὁ Souciet ἀναφέρει (Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 79) ὅτι ὑπερβολικὰ μερικοὶ ταξειδιῶτες τοὺς ἀνέβαζαν στὶς 10.000. Ὁ Hadschi Chalfa μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι σπουδαστὲς ἔφθαναν τοὺς 1000 (Hadschi Chalfa, ἑ.ἀ. σ. 78).

φούς, κατόχους τῆς ἐβραϊκῆς, οὔτε ἄκουσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ κανένα φημισμένο ραβίνο ¹.

Ἐντύπωση φαίνεται ὅτι τοῦ προξένησε ὁ τρόπος ταφῆς τῶν Ἑβραίων, ποὺ ἀσφαλῶς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσῃ ἀρκετὲς φορὲς κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἐπάχρονης παραμονῆς του στὴν πόλη. Ὅταν ἐπρόκειτο νὰ θάβουν κάποιον, ἔψαλλαν μὲ ὅλη τους τὴν δύναμη ψαλμοὺς ποὺ ἀντηχοῦσαν δυσάρεστα. Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία ἦταν συχνὰ πολυάριθμη, ἀλλὰ δὲν συναντοῦσε κανεὶς καθόλου γυναῖκες, γιὰτὶ ἐκεῖνες ἔμεναν στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ καὶ τὸν μοιρολογοῦσαν. Εἶχαν μάλιστα ὀρισμένο εἶδος στεναγμῶν καὶ μοιρολογιῶν. Τὰ νεκροταφεῖα τοὺς ἀπλώνονταν σὲ μιὰ μεγάλη ἑκταση ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τῆς πόλης ². Ποτὲ δὲν ἔθαβαν δύο σώματα σὲ ἓνα τάφο, ὅπως καὶ οἱ Τοῦρκοι. Μόλις ἔφθαναν στὸ νεκροταφεῖο, τοποθετοῦσαν τὸν νεκρὸ στὴν γῆ καὶ μερικοὶ γυρνοῦσαν γύρω γύρω, ἐνῶ ὁ χαχάμης ἔμοιαζε νὰ τοῦ μιλῇ. Κατόπιν γέμιζαν τὸν τάφο καὶ ἐπάνω του στίβαζαν μικρὲς πέτρες, ἔτσι ποὺ ἡ ταφὴ νὰ ξεχωρίζῃ πάντοτε ἀπὸ τὴν γῆ. Στούς περισσότερους τάφους τοποθετοῦσαν μαρμάρινη πλάκα ποὺ πάνω της χάραζαν ἐπιτάφιο μ' ἐβραϊκὰ γράμματα, λουλούδια καὶ διάφορες μορφές. Οἱ φτωχοὶ ὅμως δὲν εἶχαν τάφο εἴτε ἀντὶ γιὰ μαρμάρινη πλάκα μ' ἐπιτάφιο ἔβαζαν ἐπάνω μιὰ πλατιά πέτρα ³.

Οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐκτιμοῦσαν γενικὰ τοὺς Ἑβραίους, γιὰτὶ τοὺς θεωροῦσαν ἀπατεῶνες. Συχνὰ παρουσιάζονταν περιπτώσεις ἀλλαξοπιστίας Ἑβραίων ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ θανάτου ἢ τοῦ ξυλοκοπήματος. Οἱ νέοι ὅμως αὐτοὶ μουσουλμάνοι, ποὺ εἶχαν ἔμφυτη κλίση πρὸς τὸν ἰουδαϊσμό (ἀντὶ γιὰ προσευχὲς τοῦ Κορανίου ἀπήγγελλαν δικές τους ἰουδαϊκές), δὲν ἐκτιμοῦνταν ἀπὸ τοὺς γνήσιους μωαμεθανούς.

Ὁ Souciet ἀναφέρει καὶ γιὰ μιὰ συνωμοτικὴ κίνηση τῶν Ἑβραίων 60 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή του, ποὺ εἶχε σὰν σκοπὸ τὴν κατάληψη τῆς πόλης, γιὰ τὴν ἐπίσημη ὑποδοχὴ τοῦ Μεσσία. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸν ἀναγκαστικὸ ἐξισλαμισμό πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς, τοὺς ὁποίους μάλιστα ὑποχρέωναν νὰ ὁμολογήσουν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ Μεσσίας ⁴. Ὁ Souciet μᾶς μιλεῖ κάπως ἀόριστα γιὰ τὴν κίνηση αὐτή. Δὲν χωρεῖ ὅμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὸν Σαμπαταΐ Σεβῆ, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀφοῦ γέμισε ἐλπίδες

1. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 79.

2. Βρίσκονταν στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου σήμερὰ τὰ Πανεπιστημιακὰ κτίρια.

3. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 79.

4. Aimé-Martin, ἑ.ἀ. σ. 79.

τους οπαδούς του για την λύτρωση, αναγκάστηκε ν' αλλάξει οπιστήση πρώτος αὐτὸς γιὰ νὰ σώσει τὴν ζωὴ του (1666). Ὅπως ἦταν φυσικό, τὸ παράδειγμά του ἀκολούθησαν πολλοὶ Ἑβραῖοι ¹.

Πληροφοροῦμαστε καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές ² γιὰ τὴν ἐμπορικὴ κίνησι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ὁ Souciet σ' αὐτὸ τὸ σημείο φυσικά δὲν προσθέτει τίποτε καινούργιο. Ἴσως μόνο θ' ἄξιζε ν' ἀναφέρωμε ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῶν 8 χρόνων ποὺ ἐπιτρεπόταν ἡ ἐξαγωγή σιτηρῶν ἐφθάναν κατὰ μέσο ὄρο στὴν Θεσσαλονίκη 140, 150 ἢ καὶ 180 γαλλικὰ ἐμπορικά σκάφη τὸν χρόνο ³. Πραγματικά τὸ σιτάρι ἦταν τὸ προϊόν ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιέφερε τοὺς ξένους ἐμπορικοὺς οἴκους, γιατί εἶχε μεγάλη ζήτηση. Ἡ ἐξαγωγή του ὅμως, ἰδίως σὲ ταραγμένες περιόδους, δὲν ἐπιτρεπόταν, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκτασι τὸ λαθρεμπόριο ⁴. Ὅταν ἀργότερα μειώθηκε ἡ ἐμπορικὴ κίνησι, τὰ σκάφη αὐτά, ὅπως καὶ ἄλλων κρατῶν, νοικιάζονταν σὲ ντόπιους γιὰ ταξείδια στὴν Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Αἴγυπτο, Συρία, Κρήτη ⁵.

Ὁ Souciet τελειώνοντας τὴν περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης θεωρεῖ σκόπιμο νὰ κάνῃ ὁρισμένες παρατηρήσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων καὶ τίς προοπτικὲς μεγαλύτερης ἀναπτύξεως τῆς χώρας: Πιστεύει ὅτι ἂν οἱ Τούρκοι ἦταν πιὸ ἐπιδέξιοι καὶ ἐργατικοὶ καὶ ἀξιοποιοῦσαν ὅσο ἦταν δυνατόν τὴν γῆ τους, τὸ ἐμπόριο θ' ἀπέδιδε καὶ ἄλλους πλούσιους καρπούς. Ἀναγνωρίζει τὴν κακὴ μεταχείρισι τῶν καλλιεργητῶν, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε παράγοντα ἀνασταλτικὸ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς γεωργίας. Θεωρεῖ ἀκόμη σκόπιμο σὲ μιὰ ἀνανέωσι τῶν διομολογήσεων νὰ προστεθοῦν ἄρθρα ἐναντίον τοῦ μονοπωλίου καὶ νὰ ζητηθοῦν

1. Βλ. καὶ R. de Dreux, ἐ.ἀ. σ. 41-42, ὁ ὁποῖος ἀφηγεῖται μὲ περισσότερες λεπτομέρειες τὸ σύγχρονό του αὐτὸ γεγονός. Ἀναφέρει μάλιστα ὅτι τὴν ἐποχὴ ποὺ μετέφεραν τὸν Ἑβραῖο ψευτο-Μεσσία στὴν Ἀδριανούπολη (1666) βρισκόταν καὶ ὁ ἴδιος ἐκεῖ. Βλ. καὶ Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ.-1912, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 123-124.

2. Κυρίως ἀπὸ ἐκθέσεις τῶν προξένων διαφόρων κρατῶν, ποὺ βρίσκονταν στὴν Θεσσαλονίκη (Svoronos, *Le commerce de Salonique, Lascaris, Thessalonique au XVIIIe s.*).

3. Aimé-Martin, ἐ.ἀ. σ. 79. Ἀσφαλῶς τὰ ὀκτὼ χρόνια ποὺ ἀναφέρει ὁ Souciet τοποθετοῦνται στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. καὶ συγκεκριμένα 1709-1717 περίπου (Svoronos, ἐ.ἀ. σ. 273, ὑποσ. 2, ὅπου καὶ ἄλλες λεπτομέρειες γιὰ τὴν κίνησι τοῦ ἐμπορίου σταριοῦ).

4. Svoronos, ἐ.ἀ. σ. 271-275.

5. Aimé-Martin, ἐ.ἀ. σ. 79.

κανονισμοὶ ποὺ νὰ προστατεύουν τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ναυτικούς ἀπὸ τὶς καταλιέσεις καὶ ἀβανιές τῶν Τούρκων¹.

ΑΡΤΕΜΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΥΡΙΑΚΟΥ

RÉSUMÉ

Dans le premier volume de l'oeuvre de M. Aimé-Martin «Lettres édifiantes et curieuses, concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amerique», v. 1-4, Paris 1838-1843, pp. 70-80, est publiée la «Description de la ville de Salonique par le P. Jean-Baptiste Souciet de la Compagnie de Jésus, missionnaire au Levant». Cette description avait été publiée auparavant dans le dernier volume [IX (1755)] de la série «Nouveaux mémoires des missions de la Compagnie de Jésus dans le Levant» pp. 256-320, mais elle a été tombée en désuétude par les explorateurs qui s'occupaient de l'histoire de Salonique.

Le missionnaire français, qui habitait la ville durant 7 ans environ (1726-1733), nous a laissé une description exacte et intéressante. Ses documents se réfèrent à l'histoire de Salonique, à ses monuments archéologiques, à sa vie économique et son mouvement civilisateur, tandis que l'étude folklorique réclame aussi sa part. La population de la ville, qui comptait à cette époque 40.000 âmes environ, se formait de 10.000 Turcs, 8-9.000 Grecs avec quelques Bulgars, et 18-20.000 Juifs.

Parmi les documents de Souciet, les plus importants et tout à fait originaux sont ceux qui se réfèrent à la messe qui avait eu lieu dans l'église de Saint-Démètre le Jour de sa fête. Souciet décrit en détails les habits sacerdotaux des prêtres et toute la cérémonie, parce qu'il avait eu la possibilité d'y assister de tout près. Nous avons donc l'occasion de constater que, grâce aux mesures conservatoires de l'Eglise, le type de cérémonie n'a pas changé au fond.

Le missionnaire français à la fin de sa description ressent la nécessité de faire quelques justes observations se rapportant généralement à la conduite des Turcs et aux perspectives d'un développement plus

1. Aimé-Martin, ἔ.δ. σ. 80.

grand du pays. Si les Turcs, dit-il, avaient été plus adroits et laborieux et avaient tiré profit de leur terre, le commerce aurait bien fructifié. De même ce que nuit le progrès de l'agriculture c'est le mauvais traitement envers les cultivateurs. Il trouve qu'on doit ajouter, dans un renouvellement des «capitulations», des articles contre le monopole et chercher des principes qui eussent protégé les commerçants et marins souffrants sous les oppressions et avanies des Turcs.